

25
26
27

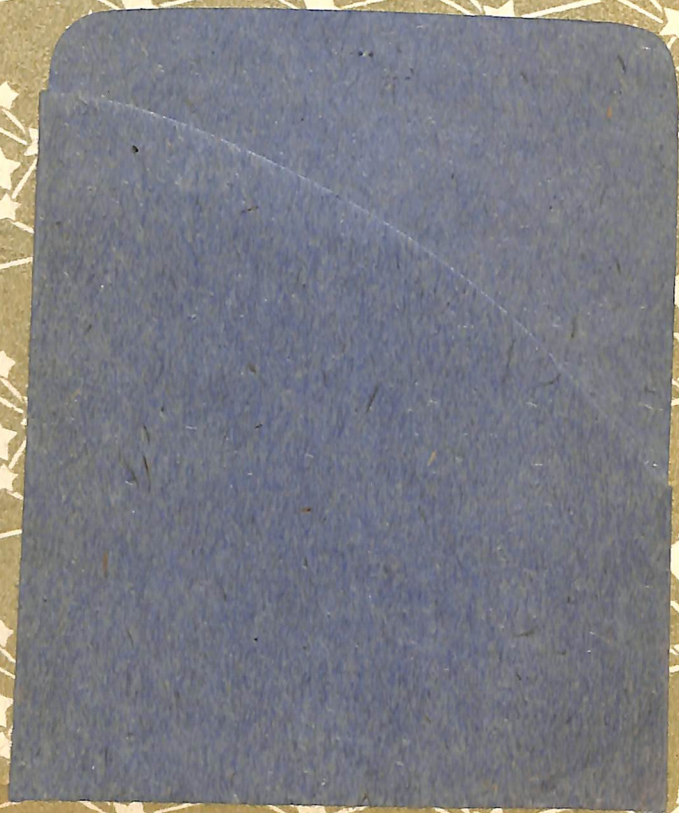
2528

2529

2530

84

4-79

2003

331-99-31

ՎԱՐԴՕ

ԵՐԿՈՒ ՍԷՐ

(ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻՑ)

Վ. Ս. Ռ. Ն. Ս.

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ԻՐԱՒՈՒՆՔ» ԼՐԱԳՐՈՑ

1897

2096
40

g

Ա.

1890 թուականի մայիսին էր. երկսեռ ամբոխը վխտում էր Բաթումի ծովափնեայ պարտէզում. զինուորական նւագախումբը հնչեցնում էր մուղիկը, որի մերթ ալեծուփ, մերթ մեղմ եղանակները տակնու վրայ էին անում մարդուս հոգեկան ամբողջ աշխարհը: Բաթումի բազմա-ցեղ քաղաքացիք արքայական տօնի պատճառով ուրախանում էին և զլարճանում: Մեկամախժոտ դժգոյն լուսինը, այդ երկնային անտարբեր մարմինը՝ մեղմ կերպով լուսաւորում էր զբօս-նողների զլարթ ու խնդուն դիմագծերը. . . և նրա պաշտօղ արարածները, սիրող զոյգերը այսօր այնքան չէին հետաքրքրվում այդ եթե-րային գեղեցկուհու բանաստեղծական դէմքով . . . նրանք ականջ էին դնում « Կանաչ կղզի » վալսը, և ենթարկվելով նրա հեշտալի եղանակի ազդեցութեան՝ անձնատուր էին եղել սիրային անուշ ցնորքներին . . .

Ծառախիտ ճեմելիքներից մէկում, զլուխը քարշ արած, զբօսնում էր երիտասարդ վաչ-եանը: Նա մտայոյզ էր, բայց ինչո՞ւ. ի՞նչ ու-

նէր ստածելու այդ միշտ ուրախ, զւարթ ասող-
խօսող երիտասարդը : Ի՞նչու նա միայն էր, երբ
նրանից մի քիչ հեռու հարիւրաւոր մարդիկ ըզ-
բօսնում և զւարճանում էին : Չէ՞ որ այդ զբօս-
նողներն մէջ՝ վաչեանը տանեակներով ծանօթ
ունէր և ամէնքն էլ կը ցանկային վայելել նրա
ընկերութիւնը, լսել նրա պարագոկսալ և լուրջ
մտքերով լի խօսակցութիւնը : Անշուշտ այդպէս
լինելու մի լուրջ պատճառ ունէր և եթէ նրա
ծանօթներից մէկը տեսնէր երիտասարդի անսո-
վոր լուրջ դէմքը պլտորված և սովորական փայլը
կորցրած աչքերը, կը զարմանար : Որովհետեւ
վաչեանը իրան չէր նմանում . . . անշուշտ նը-
րա ներքին աշխարհում մի խռովութիւն կար,
եթէ ոչ նա չէր հեռանալ իր սիրած ծովի ա-
փից, այն էլ մի այսպիսի հրապուրիչ լուսնկայ
գիշեր :

Երկար քայելուց յետոյ՝ վաչեանը գլուխը
վեր ընթերցարեց և նայեց դէպի պարտէզի
դուռը . ըստ երևոյթին նա մէկին սպասում էր,
արդեօք կնոջ, սակայն ոչ, վաչեանը գաղտնի
ժամագրութիւններ տալ չգիտէր . . . Բաւական
ժամանակ նայելուց յետոյ՝ նա մօտեցաւ տերե-
ւախիտ ծառի տակ գտնուած նստարանին և
խոնջացած մարդու նման ընկաւ նրա վրայ . . .
հառաչեց, սկսեց ջղային շարժումներով խաղալ
մօրուքի հետ . և վերջապէս գրեթէ բարձր ձայ-
նով ասեց .

— Վա՛հ, ի՞նչու չեկաւ, որոշած ժամը վաղուց

անցել է . արդեօք տեղը չը գտա՞ւ, գուցէ նա էլ
ինձ է փնտռում . բայց չէ, ես նրան շատ պարզ
կերպով բացատրեցի :

Վաչեանը այդ մոմտութի մէջ էր երբ նրան
մօտեցաւ մի յաղթանդամ, խիտ մազերով ու
յօնքերով երիտասարդ և ձեռքը նրա ուսին զցե-
լով՝ ասեց .

— Է՛հ, վաչեան, ներողութիւն եղբայր, շատ
գործ ունէի, թափառելով հոգիս գուրս եկաւ :

— Իսկ իմը՝ սպասելով, ի՞նչ եղար, տնաչէն,
կիսաուրախ, կիսագէթո՛հ կերպով պատասխա-
նեց վաչեանը :

— Վնաս չունի, մինչև իմ գալը աւելի լաւ
մտածած կը լինեա . անշուշտ այստեղ էլ իմ ա-
ռաջարկութեան մասին էիր մտածում . է՛հ, դու
այն ասա . համաձա՞յն ես . խօսք տալի՞ս ես
միանալ մեզ հետ, աջակցիլ մեր գործին :

— Այո, ամբողջ երեք օր է որ մտածում
եմ . . . Ոսկեան, հիմա էլ մտածում էի . սակայն չեմ
կարողանում որոշում տալ . չեմ հաւատում, եղ-
բայր, հայր իմ աչքում շատ ընկած, չափից
դուրս անբարոյականացած տարր է . չեմ հաւա-
տում որ նա կը կարողանայ ոգեւորվել որ և է
բարձր գաղափարով . . . Հայ և յեղափոխու-
թիւն . . . շատ տարօրինակ, շատ անսովոր
միտք է : Հայը թողնի իր դրամական, չարչիա-
կան գործերը և զէնք վերցնի . . . Կռիւ մղէ
ազատութեան համար, հայը ազատութիւն, սե-
փական հայրենիք ունենալու ծառաւ ունենայ և

դրանց համար արիւն թափէ . . . խելքս չէ հաս-
նում, եղբայր . . . չեմ կարողանում հաշտեւ
այդ մտքերի հետ :

— Թո՛ղ, Աստուած սիրես, վաչեան, այդ
սովորական խօսքերը, կարծես թէ կրկին Մոսկ-
վայում ես և ուսանողական ժողովում. — հայը
ընկած է, հայը փչացած է, հայը չարչի է :
Մոռանում ես որ նա հինգհարիւր տարւայ ըստ-
րուկ է, այն էլ ու՞մ ստրուկը, Տաճկի . բայց
ո՞վ պէտք է այդ ստրուկ ազգի բարոյականը
բարձրացնէ, ո՞վ պէտք է այդ ստրուկ ազգին
հասցնէ այն վիճակին որ նա զղուի իր անպա-
տուաբեր զրութիւնից, որ նա զգայ իր վիզը
քերծող լծի ծանրութիւնը . . . դու, ես և մեզ
նմանները . եթէ մենք այդ ստրուկ ժողովրդի
զաւակներ ենք համարում մեզ՝ ամաչում ենք մեր
ազգի վիճակից . իսկ մենք ի՞նչ ենք անում,
առանց այդ ազգը ճանաչելու, դատապարտում
ենք և բոլորովին մեռած ու անպէտք համարում :
Մի՞թէ յոյները և միւս ստրուկ ազգերն էլ մի
դար առաջ նոյն վիճակի մէջ չէին, ինչ վիճա-
կում ենք այսօր հայերս . ո՞վ այդ ստրուկներին
ոգեւորեց ազատութեան գաղափարով, ո՞վ նրանց
մեռած սրտերում զարթեցրեց դարերով մարած
կրակը . . . երիտասարդութիւնը :

«Անհր և մենք . . . մանենք հայ ժողովրդի
մէջ, ապրենք նրա կեանքով, ծանօթանանք նը-
րա հոգեկան աշխարհի, նիստ ու կացի հետ և
այն ժամանակ միայն կը տեսնենք թէ նա որչափ

ընդունակ է կուելու իր անտանելի վիճակը փո-
խելու համար : Այն ժամանակ տանք մեր դա-
տավճիւղը դարերով տանջվող այդ դժբախտ ժո-
ղովրդի համար : . . .

«Չէ եղբայր, դու ժողովրդին չես ճանաչում,
դու կանխակալ կարծիք կազմել ես միայն քա-
ղաքում ապրող հայ վաշխառուներին, հոգեւո-
րականներին և փչացած տարրը տեսնելով . . .
այդպէս դատապարտել մի ամբողջ ժողովուրդ,
այդ եթէ ոչ երեխայութիւն, զոնէ անխղճու-
թիւն է . . .

— Ոչ միայն քո թւած հայ տարրը դիտելով,
ցուրտ կերպով պատասխանեց վաչեանը : . . .
Չէ՞ որ մեր ջանքերը պիտի լինին տաճկահայի
վերածնութեան համար . ահա այս քաղաքում
հարիւրներով տաճկահայեր կան . դրանք բոլորն
էլ վասպուրականի և Մշի գիւղացիներ են . և
երբ տեսնում ես այդ ընկճւած, բթացած գրե-
թէ անասուն դարձած տարրը, որը իսկապէս
կազմում է հայ ազգի միջուկը, իսկոյն քո բոր-
բոքված ուղեղից փախչում են երազանման մըտ-
քերը . . . այսինքն որ տաճկահայը կարող է
յեղափոխութեան դիմել, կարող է պատել զգաց-
մունք ունենալ, կարող է երբ և իցէ իր գլուխը
ոտքերի տակ ճզմող թուրք տիրոջ վրայ ձեռք
բարձրացնել . . . Չէ, տարիներով թափառող
մարդը, որը համոզված է թէ այնտեղ իր հայ-
րենիքում կին ու երեխաներ քաղցած են և շա-
րունակ քուրտի, վաւաչոտ հարեւան թուրքի,

կնամոլ հայ վաշխառուի անասնական կրքերին ենթակայ, չէ կարող այնքան բարոյական ոյժ ունենալ, որ մի գեղեցիկ օր բորբոքուի ազատութեան ծարաւով և բեռնակրի թամբի, թափառականի գաւազանի փոխարէն զէնք վերցնէ:

— Է՛հ, սիրելիս, այդ բթացած, անասուն դարձած տարրի արտաքինն ես միայն տեսնում, դրեթէ բարկացած՝ ասեց Ոսկեանը, հապա մըտիր նրա սրտի խորքը, տես ինչ կարօտով է բաբախում քո կարծած այդ անզգայ սիրտը. մօտիկ ծանօթացիր՝ տես այդ տարիներով թափառող հայ գիւղացին որչա՛փ հաւատարիմ է հայրենիքում թողած կնոջ սիրուն, . . . տե՛ս թէ ինչպէս ամառը արեւի տապից այրւող, ձմեռը ցրտից խաշւող այդ հայ գիւղացին օր սոված, օր կիսակուշտ անցկացնելով կոպեկներ է հաւաքում, լիրաներ դարձնում և ուղարկում իր դառած ծնողներին, իր սրտախորով դժբախտ կնոջ և երեխաներին. . . Չէ, սիրելիս, այդքան էլ վատատես մի լինիր. մեր ժողովուրդը քո կարծածի չափ ընկած և փչացած չէ որ չը կարողանայ ուշքի գալ, նա միայն անկեղծ առաջնորդների պէտք ունի. թողնենք դատարկ խօսքերը և կանխակալ կարծիքները, մտնենք այդ դժբախտ և դարերով հեծող, սակայն դեռ բոլորովին չը մեռած և երկար ժամանակ արհամարված ժողովրդի մէջ. անկեղծ անձնւորութեամբ աշխատենք նրա վիճակին դարման տանելու թէ՛ խօսքով և թէ՛ գործով և տես թէ

նա ինչպէս կը փոխվի, որչափ կը բարձրանայ և գուցէ դեռ մեզնից էլ առաջ անցնի: . . .

— Համաձայն եմ, ես հայ ժողովրդին այնքան էլ չեմ ճանաչում, մանաւանդ տաճկահային. և ճիշդ է, թէ իբր ազնիւ հայ պարտաւոր եմ մտնել նրա մէջ, ճանաչել և ապա տալ իմ դատովճիւղը, սակայն վախենում եմ որ իղուր ժամանակ և եռանդ վատեն: Աւելի լաւ չէ՞ր լինի որ ես գործէի ինձ աւելի ծանօթ ժողովրդի մէջ և նրա ցաւերի համար դարման մտածողների հետ միանայի. . .

— Սուս, ամօթ է. քո ծանօթ ժողովուրդը Ռուսն է, բորբոքվելով գրեթէ գոչեց Ոսկեանը, ես էլ գիտեմ որ Ռուս ժողովուրդն էլ է տանջվում, թէեւ իր Յարերի ձեռքում, սակայն Ռուսը մեծ ժողովուրդ է: Նա առանց բեղ էլ շատ հաւատարիմ և անձնուէր զաւակներ ունի. վերջապէս նրան օտարից կուլ գնալու վտանգ չէ սպառնում. իսկ հայը փոքրիկ ժողովուրդ է, արդէն շատ տանջված, նա կորչում է, էլ երկար գիմանալ չէ կարող. նրան խեղդում է ֆիզիքապէս աւելի զօրեղ տարրը, խեղդում առանց ձայնի, առանց շշուկի: Չէ՞ որ այն է մարդկութեան մի անդամն է, թէեւ փոքրիկ, ընկճւած և թոյլ անդամը: Զօրաւորի, կարողի բարոյական պարտքն է թոյլին օգնել: Զօրեղը վախ չունի: Թո՛ղ կոսմոպօլիտութիւնը այնտեղ վախ չունի: Թո՛ղ կոսմոպօլիտութիւնը հայը հարստահարվում է, բռնաբարվում է, արհիւնքւած է լինում, իսկ դու ուղում ես ուսուս

դովորդի համար աշխատել : Ռուս երիտասարդը մտածում է մեզ վրայ , ֆրանսիացին մտածում է մեզ վրայ . ոչ : Ամօթ է , խելքի գանք . . . նախ մեր քաղաքացիական և որդիական պարտք կատարենք դէպի մեր ժողովուրդը և հայրենիքը , նախ մեր քանդված տունը շինենք . . . հակառակ պարագային մենք վատեր ենք . . . պարտազանց ենք . . . թո՛ղ այդ մարերը , վճռիր դալ մեզ հետ . . . մեր եղբայրներն են մեզ օգնութեան կանչում անարգ ցեղերի և սինների վերայից , մեր քոյրերն են մեզ կանչում խեղդուկ ձայնով՝ տաճկական հարէմներից . . . գնանք . . . ժամանակը անցնում է , վերջը արդէն ուշ կը լինի . . .

— Շատ լաւ , իրաւունք ունիս , ընդմիջեց վաչեանը . ես համաձայն եմ , տալիս եմ իմ պատուաւոր խօսքը : Երբ գնաս Տփլիս տղերանցը յայտնիր , սակայն մի քիչ կուշանամ , կարգադրուելիք գործեր ունեմ :

— Ոհ , հոգիս , կեցցես . բացականչեց Ռսկեանը , ահ , քեզ մատաղ , ուրիշ կերպ էլ չէի սպասում , դէ եկ , համբուրվենք , շտապում եմ , այստեղի աղաներից մէկի հետ մի քիչ գործ ունիմ , վաղը առաւօտեան շուտով գնալու եմ : Թէ ուզում նա հիմա միասին դուրս գանք պարտէզից :

— Ոչ , ասեց վաչեանը . մի քիչ զբօսնել ես ուզում :

նվեցին , Ռսկեանը անցաւ դէպի պարտէզի դուռը , իսկ վաչեանը իր ճակատը շփելով՝ սկսեց կրկին շրջադայել մութ ճեմելիքում . . . մի երկու անգամ անցուդարձ անելուց յետո՛յ՝ անցաւ ծովեզրի ճեմելիքը : Արդէն ուշ էր , զբօսնողները ցրվել էին . . . լուսթիւնը թագաւորում էր ամեն տեղ , երբեմն ծառերի մէջից լսվում էին անհանգիստ թռչնիկների ճլվնոցը :

վաչեանը բարձրացաւ բիւֆետի վերեւում գտնված բարձր պաւելիոնի վրայ :

վաչեանի աչքի առջեւ բացւեց մի հրաշալի տեսարան . լայնատարած ծովը փռւել էր երկար ու երկար և հեռու հորիզոնում գրկվել երկնքի հետ , ամբողջ տարածութեան վրա ծփծփան ու մանրիկ ալիքները խաղում էին լուսնի մեղմ արծաթափայլ ճառագայթների հետ . այդ ալիքները ամեն մի բանի վայրկեանի մէջ հանդարտ խայտալով դալիս էին ու մեղմ շշուկով և մրմնջով համբուրվում հարազատ ափերի հետ և կարծես ծովային անդունդի մէջ գտնված զաղանիքների մասին՝ փափսում ցամաք երկրի ականջին :

վաչեանը զմայլված այդ չքեղ ու խորհրդաւոր տեսարանով՝ նայում էր դէպի հորիզոն և կարծես իր վառվուռն աչքերով ուզում ծակել հորիզոնը անցնել ծովի այն կողմը , ուր դարբերով տանջվում են իր եղբայրները , որոնց համար նա այսօր վճռեց թողնել տուն տեղ , ամեն սիրելի էակ և գնալ գոնէ մի փոքրիկ սպեղանի դնել տառապող արիւնակիցների բորբոքված վէրքերին . . .

— Այո, գնալ, մրմնջաց վաչեանը, բաց
զլուխը ցնցելով. աչքով տեսնել տանջուող ժողո-
վըրդին, սեփական ձեռքերով շօշափել նրա ժա-
րոտ վերքերը... ճնշող լծի հաստութիւնը...
գնալ, տեսնել, ճանաչել և ապա դատավճիռը
տալ, ինչպէս ասում է Ռսկեանը:

Դեռ երկար ժամանակ վաչեանը դիտեց ի-
րար խառնված ծովն ու երկինքը, աստղերն ու
լուսինը և հանգիստ սրտով ու խղճով մի ուրախ
եղանակ սուլելով վար իջաւ պալիւիոնից և գնաց
տուն:

Տանեցիք արդէն բնել էին, նա սուս ու փուս
ներս մտաւ իր սենեակը, ճրագը վառեց. իսկոյն
նրա աչքն ընկաւ իրեն ծանօթ ծրարի վրայ:
Այդ մի նամակ էր: Վաչեանի երեսի գոյնը
թուաւ. դողալով ծրարը պատռեց և սկսեց նա-
մակը կարդալ, որ գրած էր Ռուսերէն:

«Թանկագին Լէօն,

«Սհա հինգ օրէ որ ամառանցում ենք. մեր
«տունը տեղաւորված է մի շքեղ պարտէզի մէջ.
«պարտէզին կից է և տերեւախիտ ու միշտ սօ-
«սափող անտառը: Պարտէզի միջով խայտալով
«վազում է կարկաչահոս վտակը. նրա երկու
«կողմերը զարդարում են դալար վարդի թփերը...
«հրաշալի է. լուսաբացին պատուհանս բաց եմ
«անում, կարօտով այլուող կուրծքս, բո սիրով բա-
«բախտով սիրտս դէմ անում՝ զըզըզողն զեփեւ-
«ոին, ականջ դնում առուակի քչքչոցին և թռչ-

«նիկներին դայլայիկին ու գեղգեղանքին... Մի
«քիչ յետոյ գնում եմ երեսու լուսնում պաղ ջրով,
«անուշահոտ վարդերից փունջ կապում, բերում
«դնում քո լուսանկարի առջեւ և սկսում բեղ վրայ
«մտածել. երկար նայում եմ աչքերիդ, վերջը
«համբուրում լուսանկարդ և վերցնում Դօրրօ-
«լիւբովի «խառար թագաւորութիւնը» և կար-
«դում մինչեւ մերոնք կը վեր կենան և ինձ թէյի
«կը կանչեն:

«Շուտ արի, սիրելիս, չէ՞ որ խոստացար մի
«շաբաթից դալ. ինչո՞ւ չես գալիս, ի՞նչ պա-
«տահեց քեզ հետ. նամակ էլ չես գրում: Տես
«մի քիչ էլ ուշանաս կը բարկանամ, ամօթ է:
«Առանց քեզ այս գրախտանման տեղը ինձ հա-
«մար շատ տխուր է...:»

1890 Մայիս 7, Մանգլիս Գո վերս

Վաչեանը մի քանի անգամ կարդաց նամակը.
ապա սեղանի վրայից վերցրեց մի օրիորդի լու-
սանկար, երկար ու բարակ նայեց այդ համակրելի
դէմքին, կարծես ուզում էր ամուր կերպով դրօշ-
մել իր սրտի խորքում: Վաչեանի դէմքը սկսեց
գոյն տալ և գոյն առնել. աչքերը մէկ ուրախա-
նալ, մէկ էլ տխրել... մի քիչ յետոյ նա պատ-
կերը սեղմեց շրթունքներին... նրա սիրտը ալե-
կոծվում էր, տեսակ տեսակ զգացմունքների հրա-
բուխ էր բարձրացել երիտասարդական կրծքի
տակ...

Դողալով և յուզված՝ պատկերը դրեց սովորա-

Պան տեղը, դուրս քաշեց բիւրօյի արկղներից մէկը, դողալով հանեց նոյն ծրարներով. արդէն բաց նամակների մի բաւական հաստ կապոյց, խորը հառաչեց և նոր նամակն էլ դրեց հսների մէջ... բիւրոն կողպեց և սկսեց սենեակի մի անկիւնից միւսը շրջագայել և ինք իրան խօսել.

— Մի ամսի մէջ ամեն բան տակն ու վրայ եղաւ: Ես փոխվեցի, կեանքիս ընթացքը փոխվեց... խեղճ վէրա... քո լէօնը արդէն կիսով չափ քեզ չէ պատկանում... .

«Բայց քեզ սիրում եմ, վէրա ջան. այս ասելով նա կրկին լուսանկարի կողմը նայեց. շատ եմ սիրում. արդեօք դու էլ ինձ այնչափ սիրում ես որ կարողանաս ամեն բան թողնել և ինձ հետ գալ... քո սէրը կարող է այնքան զոհողութիւն անել... կարող ես հայ յեղափոխականին սիրել, ընդունա՞լ ես անպատուած հայ աղջկայ վշտերը ու ցաւերը զգալ... նրանց մասին մտածել... չեմ կարծում... իսկ ես, կը կարողանամ առանց քեզ ապրել... արդեօք հայ յեղափոխութիւնը այնքան չօրութիւն կունենայ, որ ինձ ամբողջովին կրանէ և իրանով զբաղեցնէ... Այո, վէրա ջան, փոխվեց ամեն բան... Մեր ծրագիրները առ այժմ շուրս ընկան... Ես կը գնամ... կանցնի ժամանակ երկար ու ձիգ տալիսներ... և ո՞վ է իմանում... դու ինձ կը մոռանաս, զուցէ և ուրիշին կը սիրես...

Վաչեանի աչքերում արցունքի շիթեր երևացին...

— Բայց... ինչ ուզում է թո՛ղ լինի... պէտք է գնամ... .

Վաչեանը հեռացաւ սեղանի մօտից և սկսեց քնելու պատրաստութիւն տեսնել...

Բ

Վէրաի նամակից յետոյ անցել էր երկու շաբաթ. թէ հոգեկան ի՞նչ խռովութիւններ քաշեց Վաչեանը այդ երկու շաբաթվայ մէջ, աւելորդ է մանրամասն նկարագրել. եթէ դու, ընթերցող, երիտասարդ ես և սիրում ես, ինքդ կարող ես հասկանալ այն մարդի հոգեկան դրուժիւնը, որը թէ՛ գաղափարական է և թէ՛ սիրում է: Կնո՞ջ սէրը և գաղափարի սէրը ու հաւատարիմ մնալու զգացմունքը կուի դաշտ էին զարձրել խեղճ Վաչեանի սիրտը:

Վաչեանը երկուսի էր բաժնւել. մէկ մասը չչնչում էր, «մի գնա՛, վէրան քեզ սիրում է, քո երջանկութիւնը նրանում է», միւսը մրմնջում էր. «գնանք... այնտեղ օգնութեան են կանչում... թշուառները... ի՞նչ ես թուլանում. ինչո՞ւ ես դաւաճանում քո սկզբունքներին. քո տարիներով քարոզած գաղափարներին... ա՛մօթ է... գնա՛նք... »

Եւ այսօր ահա վաչեանին մենք գտնում ենք մի տան մէջ, Տփլիսի խուլ փողոցներից մէկում, Քռի ափին։ Այնտեղ գտնվում են և ուրիշ քսանի չափ հայ երիտասարդներ, բոլորն էլ երկար մազերով, թուխ ու խոհուն դէմքերով, նիհար։ Երկու մոմերի ազդու լոյսը հազիւ է լուսաւորում այդ երիտասարդների դէմքերը. սենեակը լցուած է մխով, կոլոլ սեղանի վրա թափված են մի քանի թղթի կտորներ և հայաստանի հին քարտէզը...

Այս երիտասարդները ժողով են կազմել, նրանք հաւաքվել են միջոցներ խորհելու միացնել հայ յեղափոխական շող ընկած ուժերին, կամ աւելի ճիշդը նրանց, որոնք ընդունակ կը լինեն այդպիսի մի գործի։ Երանի դրանց ծնողներին, տարիներով դրամ են ծախսել, ուտում են տուել, մեծացրել են և այս հասակին հասցրել, իսկ սրանք այսօր ամեն բան ոտքի տակ տալով ինչ որ յիմար, անշահ բաների ետեւից են ընկել... Տաճկահային են ուղում ազատել... սրանք խելագարներ են ուրիշ ոչինչ... ահա ինչպէս կը մտածէր մի հայ հայր՝ եթէ տեսնէր այսօրվայ ժողովական երիտասարդներին...

Ժողովականների մէջ կային և երկու տաճկահայեր. նրանցից մէկը բաւական հասակաւոր էր. նա խօսում էր շատ մեծամտաբար, աշխատում էր իր կարծիքները հալած իւղի տեղ ընդունել տալ և ահագին ծրագիրներ առաջարկում։

Երիտասարդ տաճկահայը մի բարձրահասակ հուժկու, բաշանման մազերով, խոշոր բայց մեղմ ու թուխ աչքերով մարդ էր. նա շատ կենդանի գոյներով նկարագրում էր իր հայրենիքի դժբախտութիւնը բոլոր սրտաշարժ մանրամասնութիւններով և յայտնում, որ միայն յեղափոխութիւնը կարող է կեանք տալ տաճկահային։

Երկար ու բարակ խօսակցութիւններից յետոյ վաչեանը դիմեց իր բոլոր խօսակիցներին.

— Էհ, պարոններ, մեր այս երեք չորս ժամաւայ խօսակցութիւնից յետոյ կարելի է գալ հետեւեալ եզրակացութեանը. — նախ պէտք է քարոզող կազմակերպիչ ուժեր ուղարկել Տաճկաստանի այն վայրերը, ուր կարելի է մեծ շարժումներ առաջ բերել, ուղղակի հարուածներ հասցնելու թուրք կառավարութեանը։ Յետոյ պէտք է կռուող ուժեր մտցնել երկրի մէջ, որոնք ժողովրդին տանջող թէ թուրք և թէ հայ անհատներին պէտք է ոչնչացնեն, վատերին սարսափ ազդելու, սարկացած ժողովրդի ոգին բարձրացնելու և նրա համակրութիւնը դէպի յեղափոխականը զրաւելու համար։ Այդպիսի գործունէութեամբ միայն մենք կը կարողանանք հասնել այն օրին, երբ հաստատ կերպով կը տեսնենք—հայը ընդունակ է մի յեղափոխական մեծ շարժում ստեղծել թէ ոչ։ Ուրիշ կերպ անկարելի է։ Այո, նախ մենք մտնենք ժողովրդի մէջ, գործով կենդանի օրինակներ ցոյց տանք ժողովրդին, եթէ կարողացանք ժողովուրդը դը-

բաւել, այն ժամանակ յուսալի է որ հայը կը կռւի աղատութեան համար: Ճշմարիտ է, մեր փորձերը չառ թանկ կը նստեն ժողովրդին, շատ զոհեր կը խլեն նրանից, սակայն ուրիշ կերպ էլ անկարելի է . . . Դարերով զէնք չը գործածող հայը, արիւնից վախեցող ստրուկը չէ կարող քարոզով և դպրոցով յեղափոխական դառնալ, նրան արիւնոտ դպրոց է հարկաւոր: . . .

— Ուրեմն դուք նախ հայուն մօրթովի՞լ պիտի սորվեցունէք . . . ասաց հին յեղափոխականը .

— Այո, կարապետ աղա, եթէ կուզէք այդպէս, ընդմիջեց Ռսկեանը, մի մոռնաք որ հայը դարերէ ի վեր մօրթովում է առանց շշուկի և առանց մօրթել սովորելու, իսկ հիմա այնպէս պէտք է մօրթփի, որ ինքն էլ մօրթել սովորի:

Դրանից յետոյ կրկին խօսակցութիւնը ընդհանրացաւ. վերջապէս որոշվեցին տեղերը, ճամբայ ընկնող քարոզիչները և ծախսի համար դրամ գտնելու միջոցները:

Արդէն գիշերւայ ժամի մէկն էր երբ ժողովականները կամաց կամաց դուրս եկան խորհրդաւոր տնից: Ամենից վերջը դուրս եկան վաշեանը և Ռսկեանը:

Ամբողջ Տփղիսը մեռելային քնի մէջ էր թաղված, մեր երկու բարեկամները անցնում էին նեղլիկ, ծուռ ու մուռ և քարոտ փողոցներով, նրանց ոտքերի ձայնը խուլ արձագանք էր տալիս այդ խաւար լուրթեան մէջ . . . երբեմն լսվում էր քնաթաթախ ոստիկանների խորհրդաւոր սուլոցը,

խանութների պատերի տակ, բաց օդում պառկած, հայ պահապանների խումբոցը և կամ խուլ հառաչանքները. խեղճերի մտքով անգամ չէր անցնում որ սրանից մի քանի վայրկեան առաջ՝ քսանի չափ անձնէր երիտասարդներ հաւաքված՝ մտածում էին ամէն ճիգ թափել, հնարներ գտնել որ գոնէ այս չոր քարերի վրայ պառկողների զաւակները կամ թոռները ստիպված չը լինեն թողնել տուն ու տեղ, վերցնել աստանդականի զաւազանը և թափառական հրէաի նման չըջել աշխարհի ամէն կողմ, լոկ մի կտոր չոր հացի համար:

Վաշեանը, որ միշտ անտարբեր կերպով էր անցնում չոր քարի վրայ թափթփած հայ մշակների կողքով, այս անգամ նա ամէն մէկին հանդիպելիս սաստիկ յուզվում էր և քիչ էր մնում նրանց դարձեցնէր և իր սենեակը տանէր, սակայն ո՞ր մէկին. նա մինչեւ հիմա լուռ էր գընում, բայց յանկարծ դարձաւ իր կողքովը գընացող Ռսկեանին որը նոյնպէս լուռ էր և աւսեց:

— Գիտե՞ս, ինչ կայ, Ռսկեան, ես հիմա բոլորովին փոխված եմ, մանաւանդ այսօր երբ լսեցի այն երիտասարդ տաճկահային. ճշմարիտ է, շատ էր խօսում, բայց շատ կենդանի գոյէ, շատ էր խօսում, բայց շատ կենդանի տաճկաներով և զգացմունքով էր նկարագրում տաճկահայի դժբախտ վիճակը և այդ դժբախտութեան պատճառները. հիմա ես էլ չեմ արհամարհում տաճկահային: Երբ մէկին չես արհամարհում

կարող ես և սիրել, և ես ցանկանում եմ սիրել, միայն սիրելով կարող կը լինեմ բուռն եռանդով գործել . . .

— Դեռ մի քիչ սպասիր, չուտով և կը սիրես . . . դեռ ժամանակ կայ : . . .

Այդ բոլորն երիտասարդները մտան մի մեծ ու հարուստ փողոց . վաչեանը մօտեցաւ անկիւնի տանը, զրպանից բանալին հանելով՝ դուռը բացեց և Ռսկեանի ձեռքը սեղմելով ու բարի գիշեր մղթելով՝ տան մէջ աներեւոյթացաւ :

Մտաւ մի բաւական շքեղ կահաւորված սենեակ, որի զարդարանքը, կանաչ ապակեայ լուսամուտովով ծածկված, լամպայի լոյսի տակ՝ աւելի գեղեցկանում էր և մարդի վրայ սիրտ ու նեարդեր խաղաղեցնող տպաւորութիւն թողնում :

Վէրաի անբաժան լուսանկարը կրկին սեղանի վրայ էր . վաչեանը վերցրեց սիրած աղջկայ պատկերը, երկար դիտեց և սկսեց անշունչ կենդանգրի հետ խօսել .

— Էհ, հոգիս, վերջացաւ, հայրենիքի սէրը յաղթեց . . . դու ինձ անհամբեր սպասում ես և ո՞վ դիտէ ի՞նչ գեղիցիկ ծրագիրներ ես կազմում քո սիրունիկ գլխում . . .

«Վաղը կը գամ քեզ մօտ . . . և մի բանի խօսքով կը խորտակեմ քո օգային ամբողջները, գիտեմ քո սիրտ շատ կը ցաւի . . . բայց ի՞նչ արած, ինձ համար էլ ծանր է, և դուցէ դեռ վաղը, հրաժեշտի ողջոյնը տալիս, աւելի ծանր և դժուար լինի . . . ես էլ կը տանջվեմ, ես էլ

կը տատանվեմ . . . իսկ եթէ ես էլ թուլանամ, տուածս խօսքից ե՛տ կանգնիմ, յանկարծ սլացաւ նրա մտքով, բայց ոչ . այդ անկարելի է :

Վերջապէս վաչեանը զգեստները հանեց, վերցրեց մի հաստ գիրք և սկսեց անկողնում կարդալ . կամաց կամաց նրա լւղեղը յոգնեց և թմրեց, սիրտն ու հոգին խաղաղեցին և մի կէս ժամից նրա աչքերը փակվեցին, գիրքը կամացուկ դուրս սահեց նրա թուլացած ձեռքից . . . վաչեանը ընկաւ Մորփէոսի գիրկը :

Գ

Երկրորդ օրը վաչեանը վաղ վերկացաւ և գնաց կայարան՝ դիլեքտանսով Մանգլիս, Տփլիսի ամարանոցը, գնալու : Ժամը տասին կառքը կանգնեց գիւղաքաղաքի ծայրին, վաչեանը դուրս թռաւ, մօտակայ աղբիւրի պող ջրով երեսը մի լաւ լաց, թաշկինակով արքվեց և սկսեց գիւղի միջով անցնող խճուղիով գնալ . նա ուշադրութեամբ դիտում էր ամեն մի տուն, վերջապէս կանգ առաւ մի կոկիկ, ուրախ ու դուարթ տան առջեւ, զանգը հնչեցրեց և մի երկու վայրկեանից ներս մտաւ :

Նրան գիմաւորեցին վէրան, մայրը և վէ-

րայի քոյրը, տասներկու տարեկան գողտրիկ ու կայտառ իւլիան . . . վէրան հենց որ տեսաւ վաչեանին նախ առաջ վազեց . սակայն վերջը շիկնելով իրեն զսպեց : Փոքրիկ իւլիան ժամանակ չը տուեց վաչեանին կարգին բարեւելու մօրը և վէրաին . նա երկու թաթիկներով բռնեց վաչեանի երկու ձեռքերը և քարշ տուեց դէպի սենեակ ասելով՝

— Օհ, պարոն Լէօն, գիտես որչա՛փ լաւ տուն ունենք, որչա՛փ գեղեցիկ պարտէզ : Ինչ գեղեցիկ առուակ . նրա մէջ թռչկոտում են փոքրիկ ձկները . ես նրանց ուզում եմ բռնել, չեմ կարողանում . . . շատ չարաճճի են . . .

— Թո՛ղ, իւլիա, թո՛ղ, մի բան էլ մենք խօսենք, ինչ ես լվլվացնում, մէջ ընկաւ վէրաի մայրը :

Սակայն իւլիան ուշադրութիւն չը դարձրեց մօր վրա, և շարունակեց իր լվլվոցը . . .

Այդ ժամանակ միջամտեց վէրան .

— Ախ, իւլիա, ի՛նչ անդադրումն ես, մենք էլ ենք կարօտել պարոն Լէօնին, մի քիչ էլ թո՛ղ մենք խօսենք : Ամբողջովին տիրապետեցիր . . .

— Այո, գիտեմ, շատ ես կարօտել, նրա համար ամբողջ օրը լուսանկարը ձեռքիդ է, չես թողում որ մի քիչ էլ ես նայեմ իմ սիրելի ուսուցչին . հա, պարոն վաչեան, ինչո՞ւ ինձ էլ չը տուիք ձեր լուսանկարը . ես ձեր աշակերտուհին եմ, դուք ինձ շատ էիք սիրում, բայց պատկերը

— Քեզ էլ կը տամ, իւլիա, նորից նկարվելու եմ . . . այն պատկերը միայն վէրաին չեմ տուել այլ ձեր ամբողջ ընտանիքին :

— Տես, վէրա, տես, բացականչեց իւլիան, միայն քեզ չէ տուել, ինչո՞ւ ես տարել քո սենեակում դրել, դիր դահլիճում, կործես ես չեմ կարող վարդ քաղել և առջեւ դնել, կամ ալբոմի մէջ, որ ամենքս էլ տեսնենք . . . սպասիր, գնամ բերեմ :

վէրան էլ չը կարողացաւ դիմանալ, վաղեց քրոջ ետեւից, ամուր բռնեց նրա ուսերից, բարկացած ցնցեց խեղճ իւլիային . . . իւլիան կարմրեց և նրա սիրուն ու խաթ աչիկները ջրակալեցին և նա լացակումած մրմնջաց .

— Այ, չար . . . սպասիր . . . հայրիկը . . . գայ . . . ասեմ . . . ինչո՞ւ . . . ես . . .

— Սուս, աղջիկս, ամօթ է . քեզ պէս օրիորդն էլ այդքան չարութիւն անէ, ասեց մայրը, ե՛կ, ե՛կ ինձ հետ գնանք Նադէժդանց տուն . . . ե՛կ, ջանս, այնտեղ կը խաղաս . . .

Իւլիան մի քիչ մնաց և երբ տեսաւ որ մայրը դուրս գնաց, մի բարկացող հայեացք գցեց վէրաի վրա, վաչեանին աչքերի տակով ժպտաց և մօրը հետեւեց :

վէրան առանց ժամանակ կորցնելու, մօտեցաւ վաչեանին, ձեռքը դրեց նրա ուսին և ուղիղ աչքերի մէջ նայելով՝ ասեց .

— Դէ, ասա՛, չար տղա՛, ինչո՞ւ այսքան ուշադար, ինչո՞ւ նամակներիս ուշ ես պատասխա-

նում, և ո՛րչափ էլ լուրջ նամակներ ես գրում,
բոլորովին առաջւայ նամակներնիդ չեն նմա-
նում. . . իսկ հիմա ինչո՞ւ այդպէս լուրջ կեր-
պարանք ընդունեցիր . . . մի քիչ առաջ իւլիայի
հետ խաղում էիր . . . հօ՞ չը բարկացար, որ ես
նրան վշտացրի . . . հը՞:

— Չէ, օրիորդ վէրա . . .

— Ս.յդ ի՞նչ է, բացականչեց վէրան տեղիցը
ցատկելով, և վաչեանի խօսքը կտրելով, օրիորդ,
այդ ո՞րտեղից հանեցիր . . . ինչ պաղ ու պաշ-
տօնական ձեւ երկու ամիս իրարից բաժանված
սիրահարների մէջ . . . ես կարօտս եմ ուզում
առնել, քաղցր խօսքեր լսել և դու ինձ օրիորդ
ես անուանում: Խնդրեմ՝ շուտով բացատրիր դրա
պատճառը, անշուշտ մի բան կայ, ի վուր չէր որ
սիրտս այնքան անհանգիստ էր . . .

— Լաւ, վէրա, նստիր, մի վրդովիր, առան-
ձին մի բան չըկայ, ասեց վաչեանը քնքշաբար
վէրաի աչքերի մէջ նայելով:

— Հը, նստեմ, հանգիստ, առանձին բան
չը կայ, ուրեմն մի բան կայ, թէեւ ոչ առան-
ձին: Ի՞նչ տարօրինակ խօսքեր . . . չէ, դու էլ
ինձ չես սիրում: Երբէք ինձ հետ այդպէս չես
խօսիւ. շուտ ասա՛, ո՞վ քեզ խելաց ինձնից:

վէրան էլ չը կարողացաւ շարունակել, արտա-
սուքի հեղեղը ժայթքեց նրա անուշիկ աչերից .
նա երկու ձեռքով երեսը ծածկեց և սկսեց հեկեկալ:

վաչեանը շարեց, այդ անսպասելի էր. չը
գիտեր ինչ անի, մի քանի վայրկեան ապշած ու

լուռ մնաց, վերջապէս ուշքի եկաւ, բռնեց վէ-
րաի ձեռքերը, ուժով նրա երեսից հեռացրեց և
սկսեց ջերմ համբոյրներով չորացնել իր հեգ սի-
րուհու արտասունքը: Մի քանի վայրկեան վէ-
րան ոչինչ չէր անում, վերջապէս յանկարծ
երկու ձեռքով փաթաթվեց վաչեանի վզովը
կցկտուր կերպով արտասանելով.

— Ուրեմն դեռ ինձ սիրում ես. հա՛, առաջ-
վայ պէս . . . ասա՛, ճիշտն ասա՛, չար լէօն,
փորձո՞ւմ էիր, ուզում էիր արտասո՞ւնքս էլ տես-
նել. էլ այնպէս բաներ չես ասելու, այնպէս չէ՞.
գնա՛նք պարտեղ, գլուխս սկսում է ցա-
ւել. գնա՛նք, այնտեղ շատ զով է և գեղե-
ցիկ, մի փոքր էլ երեսս կը լւանամ, դու էլ
կը լացես, ես կը սրբեմ՝ քո երեսը. մազերդ
ինքս կը սանտրեմ: Սպասիր, սրբիչս վեր-
ցնեմ:

վէրան գնաց իր ննջարանը սրբիչը բերելու.
Իսկ վաչեանը այդ սիրաբորբոք խօսքերից զրե-
թէ արբած՝ արձանացաւ . . . վերջապէս նրա
միտքը ընկաւ իր ընկերները և խոստումը. նա
չըշնչաց:

— Չէ, հենց հիմա, յայտնեմ, ժամանակ չը
կորցնեմ, թէ չէ ես էլ կը թուլանամ, մի՞թէ
կարելի է երկար դիմանալ սրա արտասունքին,
թէ՛ աւելի լաւ է հիմա չասել՝ նամակով գրել,
բայց ոչ, այդ կը նշանակէ փախուստ տալ . . .
այդ աղնուութիւն չէ:

վաչեանը այս մոմտութի մէջ էր, երբ վէրան

վերադարձաւ և նրա խորհրդաւոր դէմքը նկատելով՝ բացականչեց .

— Չէ, այսօր դու շատ տարօրինակ ես . քո սրտում մի բան կայ . խնդրում եմ ի գուր տեղը ոչ դու տանջւիր և ոչ էլ ինձ տանջիր . . . մի թագցնի, տեսնում եմ որ տանջվում ես :

— Այո, վերաջան, մի բան ունեմ ասելու, միայն մի յուզվիր, և հաւատա որ սուտ չեմ խօսում . . .

— Ասա, ասա, շուտ, վերջացրու :

— Ես գնում եմ Տաճկաստան, վերա :

— Ո՞ր, Տաճկաստան, ի՞նչ դործ ունես այնտեղ :

— Երկիրը ուսումնասիրելու . մանաւանդ որ այս ձմեռ ազատ եմ :

— Ի՞նչպէս թէ ազատ ես, դեռ երկու ամիս առաջ շատացի՞ր, պաշտօն ես գտել և լաւ պաշտօն :

— Այո, գտել էի, բայց սիրտս վրան տաք չէր . չէի կարող չինովնիկ զառնալ, գիտես որ ես կենդանի գործ եմ սիրում :

— Չէ, Լէօն, խելքս բան չէ կտրում, եթէ ուրիշ տեղ գնայիր, օրինակ Ֆրանսիա, Գերմանիա, էլի կը հասկանայի, բայց Տաճկաստան, մի վայրենի երկիր, չեմ հասկանում, դու ինձ խաբում ես, այնտեղ ի՞նչ պէտք է ուսումնասիրես որ քեզ պէտքը դայ :

— Էհ, վերա, դու ինձ վիրաւորում ես, . . .

գիտես որ ես խաբել չը գիտեմ . այո, գնում եմ Տաճկաստան և մի տարուց յետոյ հազիւ վերադառնամ . . .

— Իսկ, ե՞ս . . . բացականչեց վէրան,

— Ի՞նչ պիտի անես, կսպասես . . . եթէ ինձ սիրում ես :

— Իսկ եթէ չսպասեմ . . . քեզ հետ գամ :

— Անկարելի է, իմ ճամբորդութիւնը կարող է վտանգաւոր լինել :

— Չէ, Լէօն, դու էլ մի գնա . ես առանց քեզ կը մեռնեմ, դու չես իմանում թէ ո՞րչափ եմ քեզ սիրում . . . միթէ քո երջանկութեան համար իմ սէրը բաւական չէ :

— Ինչպէս երեւում է՝ ոչ, հոգիս, ես էլ առաջ այդպէս էի կարծում :

— Ուրեմն հիմա ուրիշի՞ն ես սիրում :

— Ոչ օրիորդի և ոչ կնոջ, սակայն սիրում եմ . . . հայրենիքս . . .

Դ

Վաչեանի և Վերայի բացատրվելուց մի ամիս յետոյ, Բաթումի արտասահմանեան նաւամատոյցի վրա կանգնած էին, Վաչեանը, մի յաղթանդամ և գեղեցկատեսիլ պարոն, տեղացի վաճառական . . .

ներից, վաչեանի մայրը, վէրան և իր մայրը .
վաչեանը գնում էր Պօլիս, միւսները եկել էին
նրան ճամբու դնելու: Ծովը անհանգիստ էր,
երկինքը ամպամած և չարագուշակ:

Սհագին նաւը տարուբերվում էր դեռ խա-
ղաղ նաւահանգստում, ուրեմն ի՞նչ կը լինէր ծովի
մէջ, երբ քամին աղատ կերպով կը փչէր չորս
կողմից, մի խօսքով պարզ յայտնի էր որ ծովը
խաղաղ չէր լինելու և վաչեանը լաւ չէր ճամ-
բորդելու: Սակայն նա հանգիստ սրտով
գրուցում էր յաղթանդամ պարսնի հետ. նրանց
խօսակցութիւնը կատարվում էր բաւական կա-
մաց ձայնով . . . միւս կողմում էլ խօսում էին
կանայքը և վաչեանին նայում:

վէրան ասում էր վաչեանի մօրը.

— Զարմանալի բան է. շտապելու ի՞նչ կայ .
կարծես չէր կարելի մի քանի օր ուշանալ. ճամ-
բորդել այսպիսի մի եղանակի, անհանգստացնել
բոլոր բարեկամ ու ազգականներին, ստիպել նը-
րանց սրտամաշ լինել մինչ օրաջին նամակը ըս-
տանալը, չէ, ձեր լէօնը սիրտ չունի, գոնէ ձեր
հանգստութեան համար այսօր չը գնար . . .

— Ի՞նչ անեմ, աղջիկս, շատ աղաչեցի. չէ
լսում . . .

Այդ միջոցին հեռուից լսուեց, «ճամբա՛, հե-
ռու . . . »

Բոլորն էլ նայեցին ձայնի կողմը . . . Գա-
լիս էր հայաստանցի բեռնակիրը, ահագին բեռը
մէջքին, գունտ ու կծիկ դարձած նրա ծանրու-

թեան տակ, հեալով տնքալով . . . վաչեանը
այդ տեսաւ, նրա աքողջ դէմքով անցաւ ջղա-
յին մի ցնցում, զայրոյթից կատաղութիւնից դու-
նաովեց և խօսքը ընդհանուրին ուղղելով ասեց .

— Տեսէք, մեր քաղաքում՝ անասուններին
հովանաւորող ընկերութիւն կայ, սակայն մար-
դիկ այսպէս տանջվում են: Տեսնել այսպիսի ա-
նիրաւութիւն, անխղճութիւն դէպի մարդը և
լուռ անտարբեր հանդիսատես լինել . . . դա
կատարեալ լրբութիւն է:

Բեռնակիրը մօտեցաւ տախտակամածի ե-
ղերքին, այնտեղ կանգնած չորս ընկերները
հաղիւ կարողացան վերցնել այդ ահագին բեռը:
Բերողը դժուարութեամբ ուղղեց իր մէջքը,
իր կեղտոտ, սեւացած ու կոշտ ձեռքերով մի
քանի անգամ շփեց խորշումած ու քրտնաթոր
ճակատը . . . և հառաչեց— ա՛խ . . .

Շոգենաւը սուկեց երկրորդ անգամ, վաչեանը
իր աչքերը հեռացրեց հառաչող բեռնակրից և
մօտեցաւ կանանց:

— Ի՛հ, ժամանակը հասաւ. հիմա կը սուկեն
և երրորդ անգամ, մի քիչ էլ ձեզ հետ խօսենք.

վէրան մի քիչ կարմրելով, իր վշտահար աչքերը
ուղիղ վաչեանի աչքերի մէջ ուղղելով ասեց.

— Եթէ կարելի է, վաչեան, պարոն վաչ-
եան, մի քիչ մի կողմ անցնինք, երկու խօսք
ունեմ ասելու: Տիկինները չը վարմացան, նը-
րանք շատ լաւ էին հասկանում թէ ի՞նչ էր կա-
տարվում խեղճ աղջկայ սրտում:

Երիտասարդ զոյգը բաւական հեռացաւ, վէրան ուզում էր խօսել, սակայն լեզուն չէր դառնում, վերջապէս նա իրան տիրապետեց և փոքր ինչ դողացող ձայնով ասեց .

— Էհ, լէօն, գնում ես էլի . . . ինձ թողնում ես . . . ես քեզ այնքան էլ չը հասկացայ, թէ եւ դուն ինձ բացատրեցիր քո ճամբորդութեան նպատակը : ինչ որ լինի, այդ նպատակն է պատճառը, որ դու այսօր ինձնից բաժանվում ես . . . ես քեզ սիրում եմ, և չեմ կարծում ուրիշ որ և է բան կարողանար իմ սէրը բաժանել . բայց դու այդպէս ես, այդքան բարձր ու բարդ բաներ ես չեմ հասկանում . . . Գնա՛, բարի ճանապարհ . . . միայն միշտ գրիր, ուր էլ որ լինես, ինչ պայմանների մէջ որ լինես . . . ես քեզ չեմ մոռանայ . . . կսպասեմ . . . երկար . . . մինչեւ վերջը . . .

Նաւը սոււնեց վերջին անգամ, վաչեանը թռաւ դէպի մայրը . . . խեղճ Վէրան ետ մնաց, նրա արցունքը թափվում էր մարգարտածեւ կաթիլներով, նա չուզեց իր արտասուքը ուրիշներն էլ տեսնեն . . .

Վաչեանը շտապով սեղմեց ամենքի ձեռքն էլ և ելաւ նաւի վրա : Խարխիւրը բարձրացրին, նաւը շարժեց տեղիցը, Վաչեանի մայրը մի կտոր հաց նետեց դէպի նաւ, իբր նշան բարի և աջող ճամբորդութեան :

Կամաց կամաց նաւը հեռացաւ ափից . . . Վէրան և մայրերը չէին հեռանում նաւամատոյ .

ցից, նրանք դեռ ծածանում էին իրանց սպիտակ թաշկինակները . բոլորի շրթունքներն էլ շարժվում էին, պառաւները աղօթք էին մրմնջում, իսկ Վէրան սիրոյ հրաժեշտը . . . Վաչեանը չէր լսում, սակայն զգում էր . . .

Նաւի գնացքը արագացաւ, մի քանի վայրկեան էլ՝ և երկու սիրող սրտերը բաժանւեցին անորոշ ժամանակով, զուցէ և յաւիտեան . . .

Նաւը ճեղքում էր ծովը և թուշունի նման սլանում դէպի Բիւզանդիօն, ուր ժամանակիս ամենասոսկալի մի բռնապետութիւն յինված՝ իր ոսկէ գահի վրայ սեղմւմ է միլիոնաւոր ժողովուրդի կոկորդը, լոկ իր ստոր հաճոյքները կատարող ստրուկ հարճերին միշտ ոսկու, արծաթի, գահարների և մետաքսի մէջ պահելու :

Թուշում էր նաւը և տանում Վաչեանին, այն քչերից մէկին, որոնք ջանալու էին այդ հաստատուն գահի տակը փորել և հիմքերից կործանել . . . ու, արեւելեան բռնապետութիւնը նրա բեկորների և փլատակների տակ թաղել, Ծանր, դժուարին աշխատանք : Բայց Բիւզանդիօնը դեռ հեռու էր . . . Նաւը որչափ էլ արագ գնար չորս օրից շուտ չէր հասնիլ : Այդ օրերում Վաչեանը շարունակ տախտակամածի վրայ շրջագայում էր մի ծայրից միւսը . յիշում էր անցեալը, իր ուսու ընկերներին, որոնց հետ դեռ մի տարի առաջ ծրագիրներ էի կազմում հսկայական շարժում ստեղծել լայնատարած Ռուսաս-

տանի մէջ, ազատել ու բաղձացել միլիոնաւոր ժողովուրդը. և անողոր բռնակալութեան տեղ ստեղծել մի ինքնավար մեծ ժողովուրդ . . . յիշում էր թէ ինչպէս մի տարի միայն ապրելով իր հարազատ երկրում, չփոխելով զուտ հայրենասէր հայ երիտասարդների հետ, ինքն էլ կամաց կամաց հայ հայրենասէր դարձաւ . . . նա յիշում էր և իր երկու տարւայ սէրը . . . իր սիրոյ առարկայի, վէրաի առաջին խանդավառ խօսքերը՝ սիրոյ առաջին շրջանում՝ երբ դեռ համբոյր անգամ չէր քաղել նրա կուսակէն շրթունքներից. և այսօր այդ բոլորը անցաւ, մնացին միայն յիշատակները . . .

Նա հիմա գնում էր Տաճկաստանի մայրաքաղաքը, իբր հայ յեղափոխական, իբր դաւադիր . . . նա իր նոր գործունէութեան ծրագիրներ էր կազմում, և կարծես խորհրդակցում աստղավառ ու ջինջ երկնքի, ալեկոծ ծովի անտակ անդունդների և բռնաշունչ քամու հետ:

Երբեմն էլ հանում էր ծոցից վէրաի հին նամակները, օրը մի քանի անգամ կարդում շարունակ այն տողերը, որոնց մէջ սիրող աղջիկը թափել էր իր կուսական սրտի բոլոր գորովն ու եռանդը . . . Վաչեանի աչքերը ջրօտում էին. կոկորդը ցամաքում էր, թուրքը բերնում չորանում . . . նա կարծես սկսում էր ամսոսալ, զղջալ իր արած քայլի համար. սակայն ներսում, ինչ որ մի աւելի զօրեղ զգացմունք չշնչում էր.

— Սմթ է, դեռ տատանվում ես. գնա ա-

ռաջ, ինչ են քո սիրուհու արցունքները երբ այնտեղ միլիոնաւոր կոյս՝ աղջիկներ են լաց լինում երկար ու ձիգ տարիներով. նախ գնա, նրանց արցունքը չորացրու, ապա քո սիրուհու վրա մտածիր . . .

Վաչեանը ուշքի էր գալիս, ինքն իրանից ամաչում և կրկին սկսում իր դժոխային ծրագիրների մասին մտածել:

Չորրորդ օրը նաւը մօտեցաւ Պոլսին. գիշերը սարսափելի փոթորիկ էր. լեռնակոյտ ալիքները նաւը թռցնում էին փետուրի պէս. նա իր ամբողջ մասերով ճռճում էր և կարծես ահա կը կտրվէր կը փլուզէր. վախկոտ տղամարդիկ և բոլոր կանայք լեղապատառ եղած լաց էին լինում և փրկութիւն խնդրում Աստուծուց: Միայն նաւագետն էր ամենից խաղաղ և հանգիստ. նա պաղ կերպով կառավարում էր իր նաւը և հեզնում կատաղած տարրին:

Նաւը, մարդկային փոքրիկ ուղեղի օգնութեամբ, կատաղի կերպով դիմադրում էր մոլեգին ծովին . . . Վաչեանը չէր հեռանում տախտակամածից. նա դիտում էր այդ կռիւը և մտածում — ահա և մենք, մի քանի հայ երիտասարդներ կռւի ենք մանեղու զօրաւոր թուրք բռնապետի հետ . . . և որչափ անհաւասար ու կատաղի կռիւ . . .

Հինգերորդ օրը՝ դեռ արեւը նոր ծագած նաւը մտաւ Բոսփոր, Վաչեանը զմայլված դիտում էր հրաշագեղ ծովածոցի ափերում փռված

ծառագարդ, ընդարձակ ու չքեղ վիլլաները . նրա մտքով անցաւ—անշուշտ այս տերրասանման, իրար վրա բարձրացող չքեղ ապարանքներում ապրում են այն գաղաճները, որոնք զանազան պաշտօններ վարելով երկրի մէջ՝ ժողովրդի արեւն քրտինքով ձեռք բերած դրամը թալանել և բերել են այս պալատները կանգնեցնելու համար, որոնց ամէն մի քարը գնված է թուրք հպատակի արեան կաթիլներով, ամեն մի քար իր մէջ ծըծել է շատ կաթիլներ արեան և աղտոտ քրտնքի . անշուշտ քարտաշը իր դեղարփատը այդ կոշտ քարերի վրա թափելիս հանդիպած կը լինի արեան բծերին . . .

Վաչեանը նայում է Պօլսի վրա, հեռւից երեւում են հարիւրաւոր մինարէների երկնաբարձ ու ոսկեզօծ կատարները, որոնց փայլը մրցում է արեւի լոյսի հետ . . . և որոնց վրա Մահմէդի ուլէմաները օրը մի քանի անգամ երգում են իրենց մեղամախճոտ ու տխուր ձայնով «Ալահ—էքբէր» : Վաչեանը դիտակով տեսնում էր և վիլլանների պարտէզներում թուրք հանմներին, արեւելեան գեղեցկուհիներին, որոնք, խլված ու բերված արեւելքի զանազան անկիւններից, ստիպված կատարում էին իրանց քաւթառ և վաւաշոտ տէրերի ցանկութիւնը ու հիմա հազիւ ազատված ատելի փայփայանքներից՝ դուրս էին եկել ոսկեզօծ բանտերից ծառերի ստեղծներում իրանց սէրածներին գտնելու կամ թէ թուշունների ճկլոցը լսելով՝ իրանց սեւ բախտին վայ տալու . . .

Ծովածոցում վխտում էին փոքրիկ շոգենաւները . իրանց յաճախ ու զիլ սլոցով մարդու ախանջը խլացնում և օտարականի ուշադրութիւնը գրաւում :

Վաչեանը շուարել էր, չէր իմանում որ կողմը դիտէր, իր դիտակը ուր դարձնէր, Բոսփորի հրաշալի ափերի՞ն, վիլլանների՞ն, մակոյկների՞ն թէ վզըզալով վազող փոքրիկ շոգենաւներին, որոնց վրայ լիքը ճամբորդներ էին . . . աւելի ճիշտը հրապուրիչ ճամբորդուհիներ . . . նա ամէն բան մոռացել էր, ամբողջովին ենթարկվել բնական և արեւստական հրաշագեղ փարթամութեան . . .

Յանկարծ խարխսը դղրդաց . նաւը կանգ առաւ Գալաթայի դիմաց . ճամբորդները իրար խառնվեցին, բազմաթիւ խայտաբղէտ մակոյկներ չըջապատեցին նաւը . նաւակալարների, ճամբորդների թուրքերէն, յունարէն, հայերէն, ֆըրանսերէն բառերը իրար խառնվեցին և ստեղծելով մի լեզւային քառո՝ օդը թնդացրին : Վաչեանը միայն այդ ժամանակ զգաց որ հասել են : Նաւաւակները մարախի նման թափվեցին նաւի վրա և սկսեցին զօրով խել ճամբորդների իրեղէները : Նաւում տիրեց կատարեալ բաբելոնեան խառնակութիւն, Վաչեանը շարած դիտում էր այդ իրարանցումը և զարմանում աճապարող, խելակորոյս, անհամբեր նաւակարների և ճամբորդների վրա : Նա չէր շտապում, նա ուզում էր մի փոքր խաղաղվի, այն ժամանակ գնայ . սակայն այդ միջոցին նրան մօտեցաւ մի հայ .

— Էֆէնդի, դուք հայ էք, Ռուսիացի, և ինչպէս կերեւայ, առաջին անգամն է որ Պօլիս կուգաք. եկէք ես ձեզ լաւ օթել մը տանիմ. հայու, կալաթայի, բերային, կամուրջին, բանկերուն, խմբագրութեանց մօտիկ տեղ մը. շատ մաքուր օթել մը: Եւ առանց վաչեանի համաձայնութիւնը ստանալու, նրա մօտից վերջրեց իրեղէնները և տարաւ նաւակը դնելու: Վաչեանը ստիպւած եղաւ հետեւել նրան: Ճանապարհին հայ կօմիսիօները վաչեանից հինգ ֆլորանք վեցրեց մաքսատան պաշտօնեայի համար, որ շատ սպասեցն'լ չը տան և այդպէս էլ եղաւ, թուրք անօթի պաշտօնեան հենց որ մէծիտը տեսաւ, աչքերը ուրախութիւնից փայլեցին, նա մնացաւ իր պաշտօնի պահանջը:

Վերջապէս վաչեանը և իր չիչերօնը մտան Գալաթայի նեղլիկ, կեղտոտ ու կոշտ քարերով քարած փողոցները. երկար ու բարակ գնալուց յետոյ, կանգնեցին մի մեծ ու բարձր շինութեան առջև. Ստամբուլ հիւրանոցի դիմաց:

Վաչեանը դեռ նոր էր ներս մտել, երբ ծառան դուրս եկաւ նրա առաջ և առաջարկեց կօշիկները հանել ապա վեր բարձրանալ: Նա նախ զարմացաւ՝ ապա հասկանալով բանը ինչու՞ն է առանց ուշադրութիւն դարձնելու վեր բարձրացաւ:

Ծառան սկսեց բռնալ, եկաւ օթելի տէրը, խստութեամբ պահանջեց վաչեանից կօշիկները հանել. վերջինը կրկին առանց խօսելու շարու-

նակեց վեր բարձրանալ. նրա առաջնորդը փութաց օթելի տիրոջ ախանջին — թո'ղ, Ռուսահայ է. ատանկ բաներ չի հասկնար, անոնք օթելի մէջ կօշիկներնին չեն հաներ. . . Այդ խօսքերը կարծես կախարդական ազդեցութիւն գործեցին օթելի տիրոջ վրա. . . թէ նա և թէ ծառան լռեցին. արդեօք յարգանքի թէ վախի նշան էր. . .

Վաչեանին չորրորդ յարկում մի սենեակ տուին. հայ առաջնորդը մի մէծիտ էլ իր և բեռնակրի համար առաւ. անշուշտ խաբեց իր Ռուսահայ եղբօրը. . .

Վաչեանը երբ միայն մնաց, իսկոյն հանեց, լւացւեց և պառկեց անկողնի մէջ. նա սպասում էր մէկին, որի հասցէով տոմսակ էր ուղարկել օթելի ծառայի միջոցաւ:

Մինչեւ սպասած պարօնի գալը նա սկսեց մտածել.

— Էհ, վերջապէս եկանք հասանք մեր գործունէութեան տեղը, Տաճկաստանի մայրաքաղաքը, առաջին տպաւորութիւնը այնքան էլ լաւ չէ, հայ առաջնորդս ձեռաց մի տաս ֆլորանքով խաբեց, օթելի հայ տէրը ստիպում էր անպատճառ կօշիկներս հանեմ և այդպէս վեր բարձրանամ, տարօրինակ պահանջ. . . ճիշտ ալաթուրքա. ո'վ է իմանում, դեռ ի՞նչ տեսակ սովորութիւններ ու կարգեր կան սուլթանների և ամիրանների քաղաքում. . . վաղուանից սկսելու ենք յեղափոխական դաւադիրի կեանքը, տեսնենք ինչ ընկերներ ենք գտնելու: Արդեօք պէտք է գտնին

մաքուր յեղափոխական տիպեր . . . Արդեօք չեմ գիտարանալու այդպիսի մի ծանր գործ սկսել ինձ համար իր պայմաններով բոլորովին անծանօթ տեղում, տարբեր դաստիարակութեամբ և սովորութիւններով մարդկանց հետ :

Ճշմարիտ, ինձ կասկածելի է թվում շուտով մի կանոնաւոր կազմակերպութիւն հաստատել և կենդանութեան նշաններ ցոյց տալ . . . տէրօրաւ կան գործեր կատարել տալ : Հայից տէրօրիստ, գաղափարական և գիտակցօրէն մարգասպա՜ն . տեսնենք, եթէ այդ աջողփեց, կը նշանակէ հայը դեռ բոլորովին չէ մեռած և յոյս կայ որ կը վերակենդանանայ :

Է՛հ, վերա ջան, ի՞նչ ես անում հիմա . եթէ իմանայիր թէ այս րոպէիս ինչեր եմ մտածում և վազմանից ինչ փոթորկալի կեանք եմ սկսելու . . .

Յանկարծ գուռը թրխկացրին : Վաչեանը տեղից վեր թռաւ . ասո՛յ—մի փոքր սպասեցէք և սկսեց հագնովել, մի քանի վայրկեանից նա ձայնեց—մտէք :

Ներս մտաւ մի բարձրահասակ, չոր ու ցամաք, խաժ աչքերով, շէկ մօրուքով, սուր հայեացքով երեսուն տարեկան երիտասարդ :

—«Ասլան», ներկայացաւ նա, բարով էք եկել, պարոն վաչեան, ասեց և ձեռքը մեկնեց :

Վաչեանը սեղմեց իր հիւրի ձեռքը և նստել հրաւիրեց :

Ասլանը նստեց և մինչ վաչեանը զլանակ կը

շինէր, նա սկսեց շատ զննող հայեացքով դիտել իր նոր բարեկամին : Ինչպէս երեւում էր գոհ մնաց, նա ժպտալով հարցրեց .

—Է՛հ, լաւ լուրեր բերի՞ք կովկասէն :

—Ոչ լաւ, ոչ վատ, պատասխանեց վաչեանը լուրերը այս կողմերից պէտք է դուրս գան . ձեր գործերը ինչպէս են զնո՞ւմ :

—Դեռ գործեր չը կան, միայն մարդիկ կան որոնք կուզեն գործել, և ձեր գալուն կապասէինք, որ գործենք : Այս երեկոյ կերթանք իմ ընկերներէս հետ կը տեսակցինք և ըստ այնմ կը վարուինք :

—Շատ լաւ, ուրախ եմ որ այդպէս շուտով պէտք է սկսենք, ես սաստիկ անհամբեր եմ :

—Հիմա քանի որ գործ չը կայ, երթանք քիչ մը զրօսնուենք, քաղաքի հետ քիչ մը ծանօթացէք :

Վաչեանը ուրախութեամբ ընդունեց Ասլանի առաջարկութիւնը և նրանք շուտով դուռ եկան օթելից :

Ե

Հենց առաջին գիշերը վաչեանը ներկայացաւ Ասլանի միւս ընկերներին : Երիտասարդները չորս հոգի էին Ասլանով միասին : Բաւական ուրախութեամբ վաչեանին դիմաւորելուց յետոյ՝ սկսե-

ցին գործի մասին խօսել։ Միւս երկուսը սովորական երիտասարդներ էին և յեղափոխական դաւադիրների բոլոր վին նմանութիւն չունէին։ Շատ թեթեւ կերպով էին նայում իրանց սկսած գործի վրա և մեծ հաւատ ունէին արտաքին միջամտութեան մասին։ Աչքի էր լնկնում՝ Ասլանը իր երբեմն կրակի նման փայլող նեղլիկ աչքերով, զուտ յեղափոխական խելքով և պաղ ու երկաթի նման տրամաբանութեամբ։ Ամենից կրտսերը, մի քսան տարեկան երիտասարդ ուսանող, վաղինակը մօքոր և ոգեւորւող պատանու տպաւորութիւն էր թողնում, միայն ապագային խոստանալով յեղափոխական լուռ ուժ լինել, եթէ վտանգաւոր ու փոթորկալի կեանքը բոլորովին չը խորտակէր նրան։ Երբ վաչկանք փոքր ինչ ծանօթացաւ իր գործակից ընկերների հետ և որոշ տպաւորութիւն ստացաւ, բացարձակ կերպով սկսեց խօսել։

— Յարգելի պարոններ, արդէն ձեզ յայտնի է թէ ինչո՞ւ եմ եկել այստեղ. ես ձեզ բերել եմ իմ եռանդը, իմ ունեցած մտաւոր պաշարը և այն յոյսը, որ եթէ մենք կարողանանք գործել՝ կովկասը մեզ կօգնէ թէ բարոյապէս և թէ նիւթապէս։ Ես երկրի պայմանների հետ ծանօթ չեմ և առանց ձեզ ոչինչ չեմ կարող անել։ Մենք սկսում ենք մի ծանր և պատասխանատու գործ. մենք ուզում ենք դարբերով քնած ժողովրդին ղարթեցնել, ցնցել և յեղափոխութեան գիրկը նետել։ Այդ ցնցումը կարող է միանգամայն

փրկել հայ ժողովրդին և թէ կորստաբեր լինել։ Հենց առաջին փորձը ցոյց կը տայ. եթէ յեղափոխական որ և է շարժումից յետոյ, մեզ հետեւողների թիւը հետզհետէ աւելացաւ անձնուէր անհատներով, այն ժամանակ գործը աճող է. եթէ ոչ, կը նշանակէ դեռ ժամանակ է հարկաւոր . . .

— Ես համոզված եմ որ պիտի յաջողինք. դեռ որոշ գործ չսկսած, այստեղ Պօլսոյ մէջ մի քանի հարիւր յեղափոխականներ կան, բոլորն ալ ամեն զոհողութեան պատրաստ՝ ասեց պատանի վաղինակը աչքերը կրակին տալով։

Մի թոյլ ժպիտ երեւաց Ասլանի բարակ շըրթուքների վրա։ Նա նկատեց.

— Վաղինակ, դու շատ կը ոգեւորուիս. ճիշտ է, հիմա խօքով շատ յեղափոխականներ կան սակայն վաղը երբ գործ առաջարկուի, երբ հալածանք սկսուի, կեանքերը վտանգուին, այդ հարիւրներէն քանի մը հոգի հաղիւ կը մնայ. սակայն այդ ոչինչ . . . գործը տաքնալէն վերջը մեր թիւը հազարներու ալ կը հասնի։ Ուրեմն մենք գործի սկսինք։ Մեր առաջին գործը՝ պիտի ըլլայ քանի մը վնասակար, ժողովրդին առեւի հայերու հոգին առնել և ապա կը սկսինք զօրեղ կազմակերպութիւնը հաստատելու համար՝ դրամ պահանջել։ Ամենէն կարեւորը դրամն է և ես չեմ հաւատար որ մեր դրամատէրերը առանց զօրութիւն մը տեսնալու, առանց վախ ու ահնաւածութիւն մը զգալու դրամ տան և հաւատան

մեզի: Ստոր համար վաղը պարոն վաչեանին տար քո մարդոցդ ամենէն կտրիճներուն քով, անոնցմէն ահաբեկիչներ որոշելու համար:

Թէ վաչեանը և թէ վաղինակը տրախու-
թեամբ ընդունեցին այդ առաջարկութիւնը, որը
գործի սկիզբն էր գնելու, և որով իսկապէս
պաշտօնապէս յայտարարվելու էր հայ յեղափո-
խական մարմնի գոյութիւնը . . .

Ընկերները բաժանվեցին բաւական ուրախ
տրամադրութեան տակ, գրանից յետոյ վաչեանը
էլ ազատ ժամանակ չունէր, նա չարունակ թա-
փառում էր կամ վաղինակի և կամ Ստյանի հետ.
մեծ մասամբ գիշերները: Նա լինում էր Պօլսոյ
ամեն մի թաղում, Սկիւտար, Պումգարու, Բան-
կալթի, Կուզկունճուք, Ստամբուլ, Սամաթիա և
ամեն մի անկիւն ուր հայ կար, մանաւանդ գա-
ւառացի հայ: Նա լինում էր բաւական բազմա-
մարդ ժողովներում, ապրում նրանց կեանքով,
միշտ քարոզում և ուսումնասիրում: Հետզհետէ
նա աւելի ոգեւորվում էր, որովհետեւ օր օրի վրա
աւելի համոզվում էր ոչ գաւառացի տաճկահայը
նոյն իսկ Պօլսի նման անբարոյականացնող քաղա-
քում այնքան էլ չէր փչացել, չէր կորցրել իր
թարմութիւնը և իր զրութիւնը բարեփոխելու
ցանկութիւնը:

Վաչեանը իրան վատ էր զգում միայն Պօլսոյ
իրան դարգացած համարողների շրջանում. գրանք
մեծ մասամբ թեթեւօլիկ, մեծամիտ, ճոռուա-
բան, կեղծ, շահասէր և վախկոտ մարդիկ էին:

Վաչեանը գրանցից զգվում էր: Մի օր էլ նա
բոլորովին բարկացած այդ անպէտք պարոններին
վրա, գնաց իր ընկերների մօտ և յայտնեց.

— Այդ պարոնները շարժառաններ են, նը-
րանց հետ չը պէտք է գործ ունենալ:

Ստյանը երբ տեսաւ վաչեանի անկեղծ բար-
կութիւնը, աչքերը փայլեցնելով ասեց.

— Էհ, պարոն Լէոն, ճշմարիտ ըսեմ, ես կը
փախցայ երբ այդ պարոններուն մօտեցաք. կը
կարծէի թէ պիտի խարուիք և զուգէ անոնց
ձեռքը խաղալիք դառնաք. ատոնց մէկը իս-
կական ճիշդութեւն է, սակայն շատ ուրախ եմ որ
չուտ ճանչցաք այդ կեղծ ու խարդախ մարդիկը:
Չանոնք չի հետաքրքրեր ոչ հայրենիքը և ոչ
հայ ժողովուրդը. ատոնք մինակ ըրենց փառքին
և փորին համար կաշխատին. լուսաւորութիւն,
ազնուութիւն եւն. խոշոր բռները բերանին ա-
ռած ճառեր կը կարդան գեղեցիկ կանանց վրա
տպաւորութիւն գործելու, միամիտ տմբոխը
խաբելու և տհաս երիտասարդութիւնը գրաւե-
լու համար:

Այդպէս երկար ու բարակ խօսելուց յետոյ՝
մեր տղայքը գնացին ճաշելու, այնտեղից էլ
անցան Թէփէրաշի պարտէզը: Վաչեանը գիտում
էր զբօսնող հասարակութիւնը և վաղինակից
տեղեկութիւններ հարցնում. մի քիչ զբօսնելուց
յետոյ՝ նա ցանկութիւն յայտնեց գնալ տուն.
Ընկերները նրան տարան մինչև իրա տունը:

Նա մտաւ իր բաւական կոկիկ սենեակը.

այդ սենեակում ամեն բանից շատ վաչեանի ու շաղորութիւնը գրաւում էր երեխայի մեծութեամբ սիրոյ հրեշտակը դիմաց չինված, որ ուղղակի հայելու դիմաց էր կախված առաստաղից: Երբ լապտերը վառվում էր, այդ ամուռը անդրադարձվում էր հայելու մէջ և ուղիղ հայելու դիմաց նստողի դէմքին նայում: Ամեն առաւօտ և երեկոյ, այդ ամուռը վաչեանի միտքն էր գցում վէրաին, որից նա դեռ ոչ մի նամակ չէր ստացել. ճշմարիտ է գործ շատ ունէր, կեանքը նոր էր և իր նոր տպաւորութիւններով ամբողջովին կուլ էր առել նրան, սակայն երբեմն, մտնաւանդ աչքերը ամուռին հանդիպած միջոցին, մտային քառուի միջից երեւում էր վէրաի տըխրադէմ և կարոտով փայլող աչքերը, մի քանի վայրկեան վաչեանը անձնատուր էր լինում իր սիրուհու յիշատակին, սակայն գործին վերաբերեալ խոհրդակցութիւնները միանգամից բռն կերպով վրա էին գալիս և վէրաի մշուշով պատած պատկերը դուրս վանում նրա մտքից:

Այս ագամ էլ վէրան վաչեանի միտքն բնկաւ. . . : Նա մտաբերեց իր առաջին հանդիպումը վէրաի հետ:

Մի երկուշաբթի օր—ուղիղ երկու տարի առաջ, վաչեանը գնաց վէրաենց տուն յայտնելու որ ինքը պատրաստ է նրա փոքրիկ քրոջ հետ պարագել:

Երբ ներս մտաւ, նրա առաջը դուրս եկաւ երկայն ու սեւ մզկերը ուսերին շաղ տաած

բարձրահասակ, ձուռձեւ դէմքով, նշաձեւ ու բոլորովին սեւ՝ անգունդի պէս խորունկ աչքերով երիտասարդ աղջիկ: Դա վէրան էր: Երբ հրաշալի կոյսը իր կենսատու աչքերով մի ակնարկ գցեց վաչեանի վրա, վերջինը զգաց որ մի սարսուռ անցաւ իր ամբողջ մարմնով, սիրտը սկսեց թպրտալ, նա սկսեց նայել աղջկայ խորունկ, շատ խորունկ աչքերի մէջ, և պատրաստ էր երկար, թէկուզ մինչեւ յաւիտեան նայել այդ տեսիլքի վրա, սակայն աղջկայ երեսը փայլեց մի հմայիչ ժպիտով. այդ կենսատու ժպիտը մի ակնթարթում փոխվեց նուրբ հեգնականի, աղջիկը զգաց իր զօրութիւնը և առանց մի բան արտասանելու և վաչեանից խօսքի սպասելու ներս մտաւ ու իր զանգակի ձայնով արտասանեց.

— Մայրիկ, ինչ որ մի պարոն ուզում է ձեզ տեսնել:

Հենց առաջին վայրկեանից, վաչեանը սիրեց վէրաին. երկար ժամանակ նա իր սէրը թագցնում էր, երկար ժամանակ օր ու գիշեր մտածում էր վէրաի վրա և տանջվում, նրան հադիպելիս միշտ կարմրում և իրան կորցնում. . . վերջապէս էլ չը դիմացաւ և մի օր յարմար րոպէ գտնելով, զողգողուն ձայնով ու ամենայն երկիւղածութեամբ իր ոէրը յայտնեց սիրած ու պաշտած աղջկան: Այդ հրաշալի վայրկեանը հիմա վառ կերպով պատկերանում է նրա աչքերի առջեւ—վէրան առանց մի խօսք արտասանելու իր կարագի վիզը թեքեց իրա ուսին և

Վաչեանը իր սիրոյ առաջին համբոյրը դրօշմեց Վէրաի սպիտակ ճակտին . ի՞նչ սքանչելի վայրկեան : Եւ ո՞վ կարող էր այն ժամանակ նախագուշակել որ մի երկու տարուց յետոյ՝ Վաչեանը հարիւրաւոր մղոններ հեռու կը լինէր Վէրաից և եթէ մէկը նախագուշակէր, ինքը Վաչեանը արդեօք կը հաւատար . . . բայց այսօր այդ իրականութիւն է պաշտելի Վէրան միայն երբեմն է ընկնում Վաչեանի միտքը և շատ քիչ անգամ այսպէս յուզում նրան :

— Երազանման և քաղցր ժամեր . . . աշխարհ, վիշտ, կեանք մոռացնել տուող ժամեր . . . անցաք գնացիք . . . թուաք, սրացաք գուցէ անգառնալի կերպով—չնշաց Վաչեանը և հառաչեց :

Այդ բոլորէին յանկարծ սենեակի դուռը բացվեց, ներս մտաւ մի գեղեցիկ, երիտասարդ և Պօլսեցի կնոջ յատուկ հեշտալի դիմագծերով մի տիկին, Վաչեանի տանտիրուհին :

Նա ժպտալով մօտեցաւ սեղանին և ասեց .

— Երեւիս Վաչեան, այսօր երիտասարդ մը այս նամակը բերաւ և խնդրեց ձեզ յանձնել . նա նամակը պարզեց, ասելով—հիշ տունը չէք նստիր, միայն երեկոները և առաւօտները կը անսնանք ձեր երեսը :

Սակայն Վաչեանը առանց տիկնոջ խօսքերին պատասխանելու՝ պատուեց նամակը ու սկսեց կարդալ : Որչափ նամակը կարդում էր, այնքան նրա դէմքը փոխվում էր . դէմքի շարժումները ցոյց էին տալիս նրան հաճոյք և տհաճութիւն

պատճառող կէտերը նամակի մէջ : Վէրաի յիշատակները ըստ երեւոյթին կրկին դուրս վանվեցին . Վաչեանի դէմքը բոլորովին լրջացաւ և նա մոռանալով տիկնոջ ներկայութիւնը սկսեց նամակներ գրել :

Երիտասարդ տիկինը երկար ու բարակ լուռ նստած՝ շարունակ դիտում էր Վաչեանին իր արեւելեան կրակով փայլող աչքերով . վերջապէս համբերութիւնը հատու և ինքն իրան սկսեց բաւական բարձր ձայնով ծիծաղել :

Երիտասարդը սթափվեց, աչքերը վեր բարձրացրեց և բաւական խստօրէն հարցրեց .

— Ինչո՞ւ էք ծիծաղում, տիկին :

— Ի՞նչպէս չը խնդամ, միւսիւ Վաչեան, հիւր եկայ և երկու խօսք ալ չը խօսեցաք ինծի հետ . ձեր հայրենիքի երիտասարդները բոլորն ալ այդպէս ե՞ն .

— Այսինքն բոլորն էլ ինձ պէս անքաղաք վարի, այդ էք ուզում ասել, տիկին, պատասխանեց Վաչեանը փոքր ինչ հեգնելով :

— Ոչ, ոչ անքաղաքավարի, այլ շատ լուրջ, պաղ, չափէն աւելի լուրջ, սառնէն աւելի պաղ . . . Աւելի ճիշտը շատ տարօրինակ :

— Թերեւս, պաղութեամբ պատասխանեց Վաչեանը և ձեռքը զցեց ծխախոտի տիին, սակայն մանկամարդ տիկինը ասաց .

— Սպասեցէք, միւսիւ Վաչեան, այսօր ես պարապութիւնէս կը ձանձրանայի և ձեզի համար սիկարաներ պատրաստեցի . նա վերկացաւ մտաւ

Վաչեանի ննջարանը և այնտեղից բերեց մի փոքրիկ արկղ իր ձեռքով պատրաստած սիկարէտներով լի : Վաչեանը շնորհակալութեամբ վերցրեց մի հատ, վառեց և կրկին սկսեց իր նամակագրութիւնը . տիկնոջ գէմքը ամպոտեց, նա դրեթէ վիրաւորված՝ բարի գիշեր մաղթեց Վաչեանին և դուրս գնաց առանց պատասխանի սպասելու :

— Է, ասեց ինքն իրան Վաչեանը, պէտք է այս տնից հեռանալ, այս տիկինը շատ է հոգում իմ մասին, նոյն իսկ սիկարէտներ է պատրաստում, թերեւս սիրոյ հրեշտակը իբր թալիսման է կախված հայելու դիմաց . . .

Վաչեանը նամակները վերջացրեց, սկսեց չրջագայել սենեակում և մտածել—էհ, հայկական յեղափոխական մարմինը կազմակերպվում է. դաւադիրների թիւը շատանում է. պէտք է զգուշութեամբ մարդիկ ընտրել : Ահա այս նամակ գրողն էլ ժողովի է հրաւիրում . այդ պարոնը այնքան խելացի և կամքի տէր մարդ չէ երեւում . արդեօք իր ընտրած մարդիկը ինչեր են : Գործը բարդվում է . շուտով և կը տանք կռուի նշանը . կսկսվի հալածանքը . արդեօք այս պարոնները կարողանալու են դիմանալ առաջին հալածանքին և վտանգներին, թէ հենց առաջին վայրկեանում դաւաճաններ ու թուլամորթներ են դառնալու . . . Տեսնենք . . . Ի՞նչ կը լինի . . . վա՛յ մեզ, եթէ հենց առաջին վայրկեանում անյաջողութիւնների հանդիպենք և յեղափոխական

սուրբ գործը մրոտենք . . . Ի՞նչ կը լինի արդեօք մեր վիճակը . . . ճշմարիտ ծանր գործ . . . մի քանի հոգով կռիւ ենք սկսում յանկարծ, հենց դրանով էլ վերջանայ, չը շարունակվի . վերջնականապէս ընդհատվի : Բայց արտաքին երևոյթները մեծ յոյս են տալիս . Ասլանը, Վաղինակը լաւ տիպեր են, նրանց ընտրած մարդիկն էլ լաւ են երեւում . մանաւանդ Ասլանի մարդկանց վրա կարելի է վստահել : Նա հնչտ կերպով մարդկանց կը միացնի իր հետ . անշուշտ մեծ հաւատ ունի իր ընտրածների վրա . բոլոր ահաբեկիչները նրա խմբերից են . բոլորն էլ գործը հասկացող մարդիկ են երեւում և ամեն բանի ու վտանգի պատրաստ . որչափ սիրում են Ասլանին, բաւական է որ նա հրամայէ կամ առաջարկէ՝ պատրաստ են ծովն ընկնել . . .

Այո, շուտով փորձը կսկսվի : Հայը պէտք է աշխարհ կերպով մարդ սպանէ, ստրուկ հայը դիտակցաբար, գաղափարական մարդասպանութիւն պէտք է անէ . . . Տեսնենք որչափ ճիշդ էին Ռսկեանի տեսքները . . . Եթէ առաջին փորձը անողվի՝ գործներս լաւ կը գնայ : Պօլսում կայ մօտ վաթսուն հազար գաւառացի հայեր, դրանք բոլորն էլ հայրենիքից հեռացել են աղքատութեան պատճառաւ և լաւ հասկանում են որ այդ աղքատութեան ամենագլխաւոր պատճառը բռնութիւնն է, թողնենք միւս պատճառները որոնք ամենքի սիրտն էլ այրած կը լինեն . ամենքն այրված են վրիժու ծարաւով : Միթէ

այդ վաթսուհն հազարից մի վաթսուհն քաջ, կատաղի, յանդուգն հայեր չե՞ն դուրս գայ, անշուշտ կը լինեն. միայն պէտք է պտրել, պէտք է դրանց գտնել. այդ կարապետները են մեզ հարկաւոր, որ կարողանանք աղգու կերպով յայտարարել հայկական յեղափոխական մարմնի գոյութիւնը . . .

Երեւակայում եմ հայերին արհամարհող, նրան բոլորովին մեռած ու փչացած աղդ համարող դէպքումատների դրութիւնը . . . Իսկ Սուլթանը . . . Սնշուշտ առաջին հեռագրի վրա—հայկական կոմիտէի հրամանով այսինչը սպանվեց—Եւրոպացիք մի մեծ հարցական և դարձացական նշան կը դնեն. հայկական կոմիտէ՞. հայկական յեղափոխական մարմին, այդպիսի բան չէ կարող լինել, այդ հնարովի՞ է կը լավի ամեն կողմից. Իսկ Թրքահայ փաշա եպիսկոպոսները, հայի արին քրտինքով Թուրքերի ոտքերը լիզելով հորստացող աղա երեսփոխանները և փաշաները, մտավախ, կմախկացած ուղեղով հրապարակախօս դադէթաճիւնները իսկոյն կսկսեն իրանց կոկոռը . . . Թուրքից աւելի կը կատաղեն, որովհետեւ Թուրք կառավարութեան առաջին կասկածը նրանք են զրաւելու, թէեւ Ալիներից աւելի Թրքամու են:

Մեր թշնամի Թուրքերին կը միանան և այդ բոլոր հայերը իրանց կոկորդիլոսի արցունքներով կսկսեն ոռնալ . . . կսկսվի մատնութիւն, դաւաճանութիւն և մենք ստիպված պէտք

է լինենք մեր ատրճանակի և դաշոյնի ուժը նախ մեր վատ եղբայրների վրա փորձել . . .

Քայց ի՞նչ արած, հառաչելով շնչաց վաչեանը, պէտք է, ուրիշ կերպ անհնար է և այդ բնական է. ուրեմն վայ այն հային որ մեր առջեւ կը կտրէ, որ մեզ կը խանգարէ. նրա հետ աւելի խիստ կերպով պէտք է վարվենք: Վաչեանի աչքերը կրակ տուին, կարծես թէ արդէն այդ վատ հայերից մէկը իր առջեւ կանգնած էր և ինք պատրաստուած է դաշոյնը խրել նրա սեւացած սրտի մէջ:

Դեռ բաւական ժամանակ այդ տարօրինակ, ճնշող և մաշող մտքերը անց ու դարձ էին անուժ վաչեանի զլխում: Նա դրեթէ բոլորովին յոգնած ու թուլացած հաղիւ կարողացաւ իր զգեստները հանել և անկողին մտնել, յուսալով որ գոնէ քնի մէջ կը հանգստանար իր բորբոքված ուղեղը. սակայն սեւ ու մուայլ խորհրդածութիւնները սենեակի խաւարում վխտացող մութ կէտերին կպչելով կրկին սեւ ուրականների նման յարձակվում էին նրա վրա և թոյլ չէին տալիս վաղուց յոգնած աչքերը փակելու . . .

Այդ սեւ ուրականների փոհմակներին ետեւից կարծես սպիտակ մշուշի մէջ երեւում էր վէրաի անուշ և փոքր ինչ ախրամած դէմքը և այդ դէմքի վրա շատ թոյլ կերպով խաղում էր նրա առաջին հեգնական ժպիտը, որով առաջին անգամ դիմաւորել էր վաչեանին . . .

Արդէն ամսից աւել էր որ վաչեանը զըտնվում էր Պոլսում: Նա օր ու գիշեր հանդիստ չունէր. կամ իր տանը նստած նամակներ էր գըրում կամ թէ շարունակ ժողովների ներկայ լինում և քարոզում: Այդ եռուն դաւադրական ու որոշ հրապուրանքներով լի կեանքը գերել էր վաչեանին, նա ոչ թէ ապրում էր այլ ալրվում և ճրագվէ մօմի պէս ալրված միջոցին հալվում: Նա արդէն ճանաչում էր մի քանի հարիւր գաւառացի հայերի որոնց հետ ժամերով նստել էր մութ, խոնաւ, ցածիկ տեղերում և քարոզել, հասկացրել նրանց յեղափոխութեան վսեմ ու բարձր նշանակութիւնը: Պարզ հայ գաւառացիները սկսել էին սիրել, գրեթէ պաշտել իրանց ուստահայ եղբօրը, որը հեռուից եկել էր իրանց հետ միասին աշխատելու, միասին մտածելու ընդհանուր հայրենիքի փրկութեան մասին: Եւ այդ աչքից հեռացած, արհամարհված, հալածված ու ընկճված տարրը վաչեանի անձնաւորութեան մէջ գտնելով իր ցաւերի մասին մտածողներից մէկին, գիւղացի և միամիտ մարդին վայել պարզու-

մակրութիւնը վաչեանին: Երբ վերջինս մտնում էր նրանց արեւից զուրկ և միշտ խոնաւ ու կահ կարասիքից ազատ խրճիթները, բաղմթիւ կարօները, Մկօները, Յակօները ուրախութիւնից իրանց կարցնում էին և ամեն մէկը իր ծառայութիւնն էր առաջարկում. երբ վաչեանը չէր մերժում ճաշակել նրանց կերակուրը, խմել նրանց սուրճը իրանց հետ մէկտեղ, ծալապատիկ գետնին նստած, գաւառացիների ուրախութեանը չափ չը կար:

Վաչեանը միտիթարվում և ոգեւորվում էր, նա հետշհետէ աւելի էր համադրվում որ տաճկահայ հասարակ և միջին դասակարգը բոլորովին չէ ընկել և մի օր կարող է իր հսկայական վիզը թափ տալ, ցնցվել, բազուկները շարժել և կաշկանդող շղթաները ջախջախել ու խորտակել: Մի օր էլ վաչեանը Ասլանի հետ գտնվում էր գաւառացիների մի խմբի մէջ, որոնք բոլորն էլ վանեցիներ էին և արդէն հետեւող մի յայտնի անձնաւորութեան, որին գրեթէ պաշտում էին: Խոշորը բաւական փափուկ էր, զրա համար էլ Ասլանը բերել էր և վաչեանին: Հարկաւոր էր տարիներով յարգված ու խելացի համարված մարդու դիմակը վար առնել: Հենց որ մեր երկու բարեկամները ներս մտան վանեցիների սենեակը, նրանք բոլորն էլ սուս ու փուս ոտքի կանգնեցին և բաւական մռայլ դէմքերով բարին տուին. նրանք արդէն ճանաչում էին Ասլանին, որը մի քանի անգամ զրանց հետ տեսնվել էր և հար,

ւածել զբանց հռչակաւոր հայրենակցին, զրա հաճար էլ վանեցիները շատ չէին համակրում Ասլանին:

Երբ երկու երիտասարդները նստեցին, Ասլանը ասեց.

— Ահա, եղբայրներ, դուք կուզէիք տեսնել վաչեան էֆէնտին և անոր հետ խօսիլ, ինձի չէիք հաւատար, որ մեզի հետ ուստահայեր ալ կան, հիմա ձեր աչքովը տեսէք, խօսեցէք և լաւ մտիկ ըրէք:

Մի քանի վայրկեանից վաչեանը սկսեց խօսել. հետզհետէ տաքացաւ և ամենայն կատաղութեամբ յարձակվեց այն անհատներին վրա որոնք բոլորովին կրակից հեռու ժողովրդին քարոզում են կրակի հետ խաղալ: Դուրջ փաստերով բացատրեց որ ժողովրդի բարեկամը, նրա ցաւերի մասին մտածողը, այդ ցաւերից ժողովրդին ազատելու տրամադրութիւնը ունեցողը ինքը պէտք է ժողովրդի մէջ լինի՝ ամեն նեղութիւն, ամեն վտանգ յանձն առնելով և նրա հետ միասին աշխատէ այդ ցաւերին դարման գտնելու:

Ժողովական վանեցիները կամաց կամաց ոգեւորվեցին և յայտնեցին որ պատրաստ են ամեն մի հրաման կատարելու և այսուհետեւ էլ իրանցից հեռու էֆէնտու հետ գործ չը պէտք է ունենան:

Երբ ժողովը վերջացաւ, երկու երիտասարդները դուրս եկան նեխաված ու սծխաթթուով լի սենեակից և ազատ շունչ քաշեցին, նրանք

երկուսն էլ գնացին վաչեանի սենեակը և երբ հասան տուն, Ասլանը դեռ չը նստած բռնեց վաչեանի երկու ձեռքը և իր քաղցր ձայնով՝ զրեթէ յուզված ասեց.

— Էհ, զիտէք, պարոն վաչեան, որչափ ուրախ եմ որ դուք եկաք. այս մարդիկ ուստահայերու մասին շատ մեծ կարծիք ունին և ամեն մէկ խօսքը հալած իւղի տեղ կընդունին: Ուրախ եմ որ ես և դուք մի տեսակ կը մտածենք և երբ ես պաղ պաղ կը յայտնեմ որոշ մտքերը, դուք կուգաք և ձեր սովորական թափով ու ջերմութեամբ կը պաշտպանէք նոյն կարծիքները: Հրաշալի է. մենք իրար կը հասկնամք և իրար կը լրացնենք: Եւ երանի թէ միշտ այդպէս լինէր. որովհետեւ եթէ ուստահայերը աւելի զարգացած են և կուզեն աւելի կտրուկ ճամբով հասնիլ ազատութեան՝ մենք տաճկահայ գործիչներս ալ լաւ ծանօթ ենք երկրին հանգամանքներուն և մեր հայրենակիցներուն դրութեանը, սովորութիւններուն և հոգեկան աշխարհին հետ: Դուք մեր երկիրը գալով նախ պէտք է ուսումնասիրէք, ապա գործի սկսիք, իսկ մենք արդէն ուսումնասիրած ենք և միայն զօրավիգի, ցնցողի պէտք ունինք: Դուք և մենք իրար պէտք է հասկնանք, դնահատենք և ձեռք ձեռքի տուած գործենք: Այն ժամանակ միայն մենք կրնանք մեր ձեռքը առնել հայ ժողովուրդը, որուն համար կաշխատինք և առանց որու չենք կրնար հասնիլ մեր վեհ նպատակին:

— Շատ ճիշդ ես ասում, Ասլան, պատասխանեց վաչեանը, թէեւ ճշմարիտն ասած դեռ մի երկու ամիս առաջ ես շատ վատ կարծիք ունէի բոլոր տաճկահայերի վրա, սակայն այսօր ուրախութեամբ խոստովանւում եմ, որ դուք իմ երեւակայածից շատ ու շատ բարձր էք եղել եւ ես էլ իրաւունք չունեմ բարձրից նայելու ձեզ վրա։ Մենք ուստահայերս կարող ենք միայն զարկ տալ և զօրացնել ձեր շարժումները, այն էլ դուցէ՛ յեղափոխութեան գոռջին շրջանում, որովհետեւ թերեւս ձեզնից աւելի կատաղիները երեւան դան։ Եւ ես շատ երջանիկ կը լինեմ այն օրը, երբ տաճկահայը իրան այնքան զօրեղ կզգայ որ էլ չի սպասի Ռուսահայի, այսպէս ասած, առաջնորդութեանը և Աստուած տայ որ այդ օրը շուտ հասնի, ոչ նրա համար որ ես չեմ ցանկանում որ Ռուսահայն էլ զոհողութիւնանէ, այլ նրա համար որ մինչեւ բոլոր տաճկահայերը յեղափոխութեան չը դիմեն, դոնէ՛ նրա նշանաւոր մասը, միայն Ռուսահայը ոչինչ չի կարող անել։

— Մի վախենար, պարոն վաչեան, կուգայ և այդ ձեր ցանկացած օրը, թերեւս քիչ մը ուշ. սակայն կուգայ։ Միայն առաջին մարդը սպանենք. հայը արիւն թափէ գիտակցաբար... Ախ, որչափ կուզեմ այդ արիւնը տեսնել, որչափ ծարաւ ունիմ անոր հոտին. գիտեմ, մարդ սպանելը գէշ բան է, արիւն թափելը գէշ գործ է, սակայն ատով միայն մարդս մարդ կըլլայ, ա-

տով միայն մարդս իրեն իրաւունքները յարգել կուտայ։

«Դարերէ իվեր հայու տունը կը քանդեն, կայրեն, արիւն քրտինքով աշխատածը ձեռքէն կը խլեն, կնիկը, հարսը, քոյրը և աղջիկը կ'առեւանգեն, և հայը միայն արցունքով ու պաշտօնքով կուզէ իր իրաւունքները պաշտպանել, իրմէն խլուածը ետ ստանալ, և իր ստորաքարչ գոյութիւնը խնայել տալ։ Եթէ մինչեւ հիմա թափած աղի արցունքի տեղ զինքը ճնշողին, զինքը հալածողին արիւնը թափած ըլլար, եթէ հայն ալ թուրքը, քուրտը սպանէր, անոնց տունները կրակի տար և անոնց կիներն ու աղջիկները փախցունէր՝ հիմա ինքն ալ մարդ կըլլար, իրեն պատուին և ստացուածքին տէրը կըլլար։ Սակայն այդպէս չէ եղեր, անէծք մեր պապերուն ու զեկավարներուն... ուշ ենք մնացեր, սակայն ա՛լ ժամանակն է՝ սկսինք առանց յապաղելու... հետզհետէ աւելի գէշնալու վրայ ենք։

— Այո, Ասլան ջան, ճեշդ ես ասում, ուշի ենք մնացել, ասեց վաչեանը, և դորա համար էլ հիմա պէտք է ամեն ջանք թափենք կորցըրած ժամանակը ետ դարձնելու, բանի տաճկահայերի մէջ կան քեզ նմանները՝ և իմ մինչեւ հիմա տեսած զաւառացիների նմանները, դեռ տաճկահայը կորած չէ. դցենք կրակը, կը բարձրանայ կատաղի փոթորիկը յեղափոխութեան, կառնի այդ կրակի կայծերը կը տարածէ հեռու, շատ հեռու ամեն մի անկիւն ուր հայ

կայ, կը գոյանայ մի տհաղին հրդեհ և իր բո-
ցեղէն լեզուներով կայրէ կը լսուի այն բոլորը
ինչ որ խարխուլ, փտած և սարուկին յատուկ է :

«Յուսանք և աշխատենք առանց մեզ խնայե-
լու . երթանք առաջ . արդէն իմ աչքի առաջ
պատկերանում է այն գեղեցիկ օրը երբ մեռած,
միայն չացող ու հեծող հայր ամեն բան թողած
իր ձեռքն է առել հրադէն, սուր, կացին, գո-
շոյն, երկաթի կտորներ և սովորական փայտ ու
կտոււմ է իր պատիւը պաշտպանելու, իր ոտնա-
կոխ եղած մարդկային իրաւունքների և դարե-
ւոր նախատանաց վրէժը լուծելու համար :

«Ճշմարիտ է, սարսափելի գործ ենք սկսել .
կռիւր շատ անհաւասար է . ինչ պատկերանում
է և այն սոսկալի վայրկեանը երբ թուրքը
վազրի պէս մուկնած աջ ու ձախ կտաւրում և
մորթում է հային, փչում ու ջարդում առանց
սեռի և հասակի խտրութեան . որովհետեւ իր
երեկվայ հլու ստրուկը յանդգնել է գլուխ բարձ-
րացնել և կուռել իր դարձուր տիւր՝ հետ . . .

«Հեռանկարը սարսափելի է . . . երեւում են
դաւակները կորցրած մայրեր, ծնողները կոր-
ցրած մանուկներ, սիրելիները կորցրած երի-
տասարդներ և աղջիկներ, հերարձակ և կատաղած,
անէծք են գոռում նրանց գլխին, որոնք զրդ-
ռեցին վայրի գաղանին և պատճառ եղան չը
տեսնուած ու լսված սարսափներ առաջ բերելու :
Եւ այդպիսի երազական վայրկեաններում մաղերս
ցցվում են, մարմինս փշաքաղում սկսում եմ դո-

ղալ, և խիզճս փափսում է—հեռու, հեռու այդ
արիւնոտ գործից . ի՞նչ իրաւունք ունես ուրիշների
վրա մտածելու, նրանց իրանց սովորական դրու-
թիւնից դուրս կորզելու . . . Չէ՞ որ այդպիսով
նրանց մահի ես տանում . . .

«Չարագուշակ նախազգացումը ճշնում է ինչ .
սկսվում եմ տատանվել . սակայն յանկարծ մի
ուրիշ աւելի զօրեղ ձայն, մարդկային, անհա-
տական և ազգային պատուխնդրութեան ու
վրէժխնդրութեան ձայնը որոտում է .

— Է՛հ, երիտասարդ, ի՞նչ ես թուլանում .
գնա՛ առաջ, արիւնից ես վախենում . թափված
արիւնը կա՛մ ազատութիւն է ծնում կա՛մ փառա-
ւոր մահ . նա կենսատու հեղուկ է . մի վախե-
նայ . միայն դարերով մեռելական քունը մահա-
բեր է . նա ժողովրդին մշտական, առանց յա-
րուլթեան մահ է պատճառում : Տուր կրակը . թո՛ղ
կուռի հայ ժողովուրդը . թո՛ղ լան հայրերը, թո՛ղ
սգան մայրերը . թո՛ղ արտասուեն կոյսերը . միայն
թո՛ղ արիւն թափու . փրկութիւն, ազատութիւն
և կեանք միայն հեղած, դետերով թափված
արիւնն է տալիս . այդ է եղել բնական օրէնքը
աշխարհի սկիզբից մինչեւ հիմա և դեռ շատ ու
շատ դարեր այդպէս կը լինի . . .

Այլանը շարած լսում էր իր բարբորված բն-
կերովը : Երբ վաչեանը լուց, նա մի քանի վայր-
կեան ոչինչ չը կարողացաւ ասել, կարծես թէ
իր մտքում դեռ որոճում էր վաչեանի ահարկու
խօսքերը : Վերջապէս յանկարծակի փաթաթվեց

վաչեանի վզովը, սեղմեց իր կուրծքին և բոլորովին յուզված ձայնով ասեց:

— Նոյն բանը ինձի ալ պատահած է, նոյն բանը ես ալ նախատեսած եմ, բայց ոչ այդպէս կենդանի ու վառ կերպով: Այո, սիրելի վաչեան, ինչ փոյթ. մեր խիղճը թո՛ղ հանգիստ ըլլայ: Եթէ հայ ժողովուրդը յեղափոխութեան պէտք չունենար, ոչ դուք, ոչ ես և ոչ ուրիշները այդպիսի հոգի, այսպիսի սիրտ և այսպիսի ձգտումներ կունենայինք: Միթէ ասկէ քսան տարի առաջ մեր ազգը նոյն տանջանքներուն մէջ չէ՞ր: Ուրեմն կեանքն է մեզ ստեղծողը. հայ ժողովրդի կենսական պահանջներն են մեզի ծնողը: Սկսինք առանց վարանելու. շարունակենք անյողգողգ կերպով.

— Այո, հայի կեանքն է մեզ ստեղծողը: Ճշմարիտ է քսան տարի առաջ հայը նոյն կեանքն ունէր և նոյն տանջանքները. սակայն քսան տարի առաջ հայը նոյն երիտասարդութիւնը չունէր: Հիմակվայ երիտասարդը սնել և մեծացել է այն միջոցին երբ ամբողջ Տաճկաստանը և Եւրոպայի մի մասը հրդեհված էր և ամեն տեղից վառօդի հոտ էր փչում, արեան հոտ էր բուրում: Այն էլ թիւրքի արեան: Բացի դրանից այժմեան երիտասարդութիւնը իր մտաւոր զարգացումով, իր ձգտումներով, իր իտեալներով շատ և շատ բարձր է իր նախորդ սերնդից, իր հայրերից, որոնք միայն դրամի, կամ շատ շատ գողարիկ ճառերի ետեւից էին ընկել: Այսօրվայ

երիտասարդութիւնը նուրբ, աւելի հանրային զգացմունքներ ունի և աւելի սաստիկ կերպով է զգում իր ժողովրդի անտանելի դրութիւնը ու սարսափելի տանջանքները, աւելի նրբազգաց է դէպի իր ստրկական վիճակը և աւելի պատաւ խնդիր: Եւ այն, ինչ որ սրանից քսան տարի առաջ ամբողջ հայութեան մէջ զգում, ողբում, հարւածում և երգում էին մի Բէշիկթաշեան, մի Գուրեան, մի Արծրունի, մի Բաֆֆի և մի Պատկանեան, այսօր հարիւրաւոր հայ երիտասարդներ են զգում, իսկ տասնաւորներ, գոնէ առաջին վայրկեանում, աշխատում իրագործել իրենց նախորդ սերնդի լաւագոյն ներկայացուցիչների քարոզածը և երազածը: Իսկպէս սկսել են դրանք և մենք եկել ենք շարունակելու: Ճշմարիտ է, մերը աւելի դժուար է, աւելի մեծ զոհութիւններ է պահանջում. սակայն և աւելի փառաւոր է, աւելի վեհ է. . . նրանք մեզ ցոյց տուին շղթաները, աւերակները և ժողովրդի վերքերը. մենք պէտք է կոտրենք այդ շղթաները, բուժենք վերքերը. վերանորոգենք աւերակները. . . ահա ինչ են կտակել մեզ մեր մօտակայ մեծ նախորդները և մենք ինչ ենք պարտաւոր թողնելու մեզնից վերջը եկողներին:

— Սակայն մենք շատ քիչ ենք, պարոն վաչեան, գէնքով կուռելու համար շատ քիչ ենք. նայեցէք, Տաճկաստանի մայրաքաղաքին մէջ երկու հարիւր հազար հայէն աւելի կայ, երեք չորրորդ մասը բուն տեղացի է. սակայն տես

քանի բուն Պօլսեցի կայ մեղի հետ . զրեթէ ոչ մէկը . իրաւ , քանի մը խօսողներ , քանի մը հատ մութ սենեակներու մէջ փափսողներ կան . սակայն անոնք ալ գեռ սարսափը չսկսած արդէն կը դողան : իրաւ , հասարակ ամբոխին մէջ կան վեհ ու բալ սրտեր , սակայն զանոնք կառաւարդողներ , խելացի , զարգացած առաջնորդներ , յարմար առթիւ երկու խօսքով մեր դատը պաշտպանողներ չը կան . ասիկա զէշ ազդեցութիւն կընէ ամբոխի վրայ . . .

— Վնաս չունի , ինչպէս մի քանի տասնեակ տարիներ առաջ խօսողները , գրողները և զգացողները քիչ էին և այսօր հազարներով են գրանց նմանները , նոյնպէս և հիմա մենք կուողնե՞րս քիչ ենք . սակայն երբ կսկսի կռիւը , երբ թուրքը կսկսէ հալածել , այն ժամանակ կը շատանան մեզ նմանները , մեզնից աւելի լաւերը . արիւնոտ դպրոցը աւելի շուտ , աւելի սուար թուով մարդիկ է ստեղծում :

« Թերեւս մենք ընկնենք , նոյն իսկ առաջին քայլում , սակայն մեր մահը , մեր չարչարանքը զուր չի անցնիլ . . . կանցնի մի քանի տարի և եթէ մեզնից մէկը ողջ մնայ՝ կը տեսնի որ շատ բան է փոխված մեր երկրում . . . կը տեսնի որ տասի քսանի տեղ հարիւրաւոր կուողներ կան . Ժամանակի ընթացքում , թուրքի սարսափելի հալածանքի տակ , այդ հարիւրաւորները կը դառնան հազարներ և վերջապէս մի գեղեցիկ օր ամբողջ Տաճկաստանը ստիպված յեղափոխական

կը դառնայ , ստիպված զէնք պէտք է վերցնէ . . .

« Ճշմարիտ է մինչև և այդ օրը շատ ու շատ զոհեր կը տանք , շատ մայրեր կը լան . բայց ի՞նչ արած , յեղափոխութեան դիմադ ժողովրդի , ազատութիւն գնահատող և նրա ծարաւը ունեցող ազգի վիճակը միշտ այդ է եղել . . .

« Ազատութեան աստուածուհին արիւնոտ է , նա մինչև և ստրուկի արիւնով չը յաղենայ իր կենսատու և ազատարար լոյսը չի պարզելի ստրուկին . . . »

Երկու մտերիմ ընկերները դեռ երկար խօսեցին . յանկարծ վաչեանը ժամացոյցին նայեց , ժամանակը սլացել էր աննկատելի կերպով . սլաքը ցոյց էր տալիս գիշերվայ ժամի երկուսը :

Նրանք պառկեցին . վաչեանը մի քանի աննշան հարցեր էլ տուեց Ասլանին . վերջին հարցին պատասխան չստացաւ . Ասլանը քնել էր :

Վաչեանը երկար ու բարակ անկողնի մէջ մի կողքից միւսն էր դառնում . . . երբ ներհը դալիս էր և նա մի քիչ ընկնում մոռացութեան մէջ , յանկարծ փողոցից լսվում էր կամ գիշերապահի երկաթածայր դաւաղանի հարուածների ձայնը կամ թէ երազում ծեծ կերած փողոցային անօթի շան վնդատոցը . . .

Վերջապէս հանգստացան վաչեանի զրգոված նեարդները և բորբոքված ուղեղը . վաչեանը էլ չէր շարժվում . . . պատուհանից ներս շողացող լուսնեակի ճառագայթների փունջը լուսաւորում էր վաչեանի խաղաղ դէմքը , զուրգուրում և

կարծես հանգիստ քուն սփռում յողնած երիտա-
սարգի վրա . . .

Ե

Օգոստոսի սկիզբն էր, երեկոյեան ժամի 10
ըստ եւրոպացոյց. սարսափելի քամի էր Պօլ-
սում: Ետեթացած օդը զօրեղ հոսանքով մտնում
էր Պօլսի կիրճանման նեղլիկ փողոցների մէջ,
սեղմվում, ուռչում և մի լայն տեղ գտնելով՝
կատաղած գազանի նման մռնչալով գուրս էր
թռչում: Բո՛ւ՛ւ, վզ՛զ՛զ . . . լսվում էր ամեն
կողմից չարագուշակ ձայնը և կարծես աշխարհի
մօտալուտ կործանումը յայտարարում: Կենդանի
արարածի հօտն անգամ չը կար. նոյն իսկ պա-
տուհաններից ճրագի լոյս էլ չէր երեւում, ամեն
տան դուռ ու լուսամուտ պինդ պինդ փակված
էին: Յանկարծ որտեղից որ էր լսվեց—Եանկըն
վա՛ր:

«Եանկըն վա՛ր». երկու խօսքի ձայնը ալի-
քաւորվելով տարածվեց հսկայական քաղաքի ա-
մեն կողմ և անկիւն . . . այդ բոթաբեր խօսքե-
րին ձայնակցեցին մինչեւ այժա լուծ հազարա-
ւոր շները իրանց սարսուցնող ուռնումներ:

«Եանկըն վա՛ր» (հրդեհ կայ) այդ երկու
փոքրիկ խօսքերը սարսափ են ազդում ամեն մի
Պօլսեցու վրա, սակայն այս անգամ սարսափը ա-
ւելի ահարկու էր: Այսպիսի փոթորիկ և հրդեհ . . .

Ամեն տուն տակն ու վրա եղաւ, ամեն մարդ
սկսեց պատրաստվել իր կեանքը և զոյքի թան-
կազին մի ժասը գոնէ ազատելու. որովհետեւ
իւրաքանչիւր մարդ համոզված էր որ շուտով
կատաղի քամին կը թռցնէ հրդեհած տնից շի-
կացած կայծերը և շաղ կը տայ ամբողջ Պօլսի
մէջ կսկսվի հսկայական հրդեհը՝ որին դիմադրել
անկարող է թոյլ մարդը: «Եանկըն վա՛ր» կրկ-
նվում էր ամեն մի տան մէջ, լացով ու կոծով.
կրկնում էր կինը երեխան և տղամարդը-գողալով
սպասում որ ահա անխելճ ու չար քամին կը
բերէ փոքրիկ, գնդասեղի զլխի մեծութեամբ,
շիկացած կայծը և կը բոցավառէ իր տարիներով
սիրած ու փայտայած բնակարանը. դրան հետեւում
էր կայծակի արագութեամբ մի աւելի սոսկալի
պատկեր. անտուն, անտէր, անզգեստ գտնվել փո-
ղոցում այսպիսի մի սարսափելի եղանակի . . .

Այդ միջոցին Իւքսէք Գալտըրը մի նեղլիկ
փողոցներից մէկում, մի ահագին բարձրու-
թեամբ տան չորրորդ յարկի մի համաստ կահա-
ւորված սենեակում նստած էին վաչեանը, վա-
ղինակը և իրանց երկու ընկերները: Ամբողջ
Պօլսը սարսափահար եղած՝ իրար էր խառնվել,
միայն սրանք էին որ հանգիստ նստած էին:
Վաղինակը թերթում էր ինչ որ թղթի կտոր-

ներ, երկու միւս ընկերները կամաց ձայնով խօսում էին, իսկ վաչեանը բաղկածուի մէջ ընկզմված՝ խաղում էր իր մօրուքի հետ և յաճախ ականջը ռզղղում դրան կողմը:

Երիտասարդները ժողով ունէին և Ասլանին էին սպասում: Նա էլ զժբախտաբար չէր գալիս: Ժողովը շատ կարեւոր խնդրի համար էր: Հայ դաւաճաններից մէկի համար մահուան որոշում պէտք է տրուէր . . .

Զարմանալի բան. այս ինքնաստեղծ դատաւորները հաւաքվել էին դատապարտելու մի մարդու, որին իրանք չէին ճանաչում և որից ոչ մի անձնական փնաս չէին տեսել: Տարօրինակ և յանդուգն քայլ, գուցէ խեղճ մեղադրուողը հիմա հրդեհից վախեցած պատրաստվում է իր կեանքը աղաւթի սպառնացող վտանգից, առանց մտքով անգամ անցկացնելու որ հենց նոյն վայրկեանին, Պօլսի մի ուրիշ ծայրում, մի քանի անձանթ հայ երիտասարդներ իրեն մահուան են դատապարտելու և ամեն ճիշդ պէտք է թափեն այդ վճիռը իրագործելու: Վճիռ, որի արտադրած արիւնը այնքան պէտք է յորդանար, որչափ հայ ժողովուրդը ընդունակ կը լինէր դաւաճաններ տալու, որչափ ընդունակ կը լինէր իր գոյութեան համար սկսած կռիւն անաջ մղելու:

Այո, այդ երիտասարդները, այդպիսի մի սարսափի զիշեր, առաջին անգամ հինգ դարւայ հայ կեանքի մէջ՝ մահուան էին դատապարտելու իրանց վատ եղբորը և այդ որոշումը իրա-

գործելով պաշտօնապէս յայտարարելու էին ամբողջ աշխարհին հայ յեղսիօխական մարմնի գոյութիւնը, տալու նշանը այն ահեղ ու անհաւասար կռիւ, որ սկսվելու էր սարուկ հայի և իրեն զուէր ճշմար թուրքի միջեւ . . .

— Էհ, Ասլանը շատ ուշացաւ, մի ժամից աւելի է ինչ սպասում ենք, յանկարծ ասեց վաչեանը, կրկին դէպի դուռը նայելով և դեռ ուղում էր խօսել երբ սանդուխքների վրա ոտքերի ձայն լսվեց:

Վաչեանը աչքերը ուղղեց դրան վրան. մի վայրկեանից դուռը բացվեց և զրեթէ զրծուարութեամբ շունչ քաշելով ներս մտաւ Ասլանը:

— Բարեւ ձեզ, ասեց նա, սարսափելի քամի կայ, եղբայր, Պօլսա կը քանդուի, հազիւ կը քալէի, ատ բաւական չէ հրդեհ ալ կայ:

— Հրդեհ, ուրեք, գունատվելով միջամտեց Մարկոս էֆէնտին:

— Մի վախար, հանգստացրեց Ասլանը, ձեր թաղէն շատ հեռու է. հրթեհը Բանկալթի է:

— Ուրեմն, ինձի վտանգ կը սպառնայ, ես շտապեմ, երթամ, իմ տունս թագսիմին քովերն է, աման . . .

Այդ ասելով կիրակոս էֆէնտին տեղիցը վերկացաւ:

— Ի՞նչ կըսես. տղա, քու տունդ ուր, Բանկալթին ուր . . . նստէ:

— Էհ, Աստուած սիրէք, թողէք այդ հրդեհը

և սկսենք մեր գործը . արդէն բաւական ուշ է ,
ասեց վաչեանը նեղապարտ :

— Սկսինք , կրկնեց Աստանը և տեղաւորվեց
վաչեանի կողքին՝ աթոռի վրա :

Բոլորն էլ լսեցին , վաչեանը ժողովը բացեց
հետեւեալ խօսքերով .

— Բնկերներ , այսօր մենք հաւարովել ենք
մահուան դատապարտելու մի հայ մարդու որին
հասարակական կարծիքը դատապարտել է իբր
վատի և դաւաճանի :

« Մարդուն կեանքից զրկելուց սարսափելի
գործ չը կայ աշխարհիս երեսին . սակայն կաղ-
մակերպված պետութիւններում և լուսաւորված
երկրներում մահուան պատիժը սրբագործվում է
օրէնքով : Օրէնքը հրամայում է սպանել այն
մարդուն , որ իր գոյութեամբ մեծ վնասներ է
հասցնում հասարակութեան : Օրէնքը այդպիսի
անհատին մահով է պատժում մէկ նրա համար
որ հասարակութիւնը ազատ է վնասակար անդա-
մից , մէկ էլ նրա համար՝ որ հասարակութեանը
վնասակար լինելու տրամադրութիւն ունեցողները
զգան և տեսնեն որ վնասակար մարդը ենթարկ-
վում է խիստ պատժի . . .

« Մենք չունենք ազգային կառավարութիւն ,
չունենք և ազգային պետական օրէնք :

« Մեզ տիրող կառավարութեան օրէնքները չէ
պատժում նրանց , որոնք մեզ համար վնասակար
են ազգային տեսակէտից . ընդհակառակը մեզ
համար վնասակարները պատւի և մեծարանքի են

արժանանում թուրք կառավարութեան կողմից ,
որովհետեւ կառավարութեան օգուտը այդ է
պահանջում :

« Ուրեմն պարզ է , որ մենք պէտք է պատ-
ժենք այն մարդոց , լինին դրանք թէ հայ և թէ
թուրք , որոնք մեզ վնաս են հասցնում : Մենք
ուզում ենք ապստամբել մեզ ճնշող կառավարու-
թեան դէմ , դրա համար էլ ստեղծում ենք յե-
ղափոխական կազմակերպութիւն :

« Յեղափոխական նորածին կազմակերպութեան
առաջին գործն է ոչնչացնել նրանց ուժերը զօրա-
ւոր կերպով աջակցում են մեզ ճնշող կառավա-
րութեան և մեզ խոչնդոտ հանդիսանում՝ ու մեր
նպատակներին հասնելը շատ ու շատ ուշացնում :
Մեզ համար վնասակար մարդկանց թւում են և
հայ դաւաճանները , որոնք կառավարութեան
ձեռքում լաւ գործիք են մեզ խեղդելու համար :
Այդ հայերը զիտնալով մեր լեզուն , մեր սովո-
րութիւնները միշտ չիվում են հայ ժողովրդէ
հետ , մտնում նրա ամեն խաւերի մէջ և հասկա-
նում ամեն բան ինչ որ պէտք է թուրք կառա-
վարութեան և հաղորդում նրան : Այդ տ'սակ
հայերը մեզ համար աւելի վնասակար են , քան թէ
բուն թուրք պաշտօնեաները : Ուրեմն նախ և ա-
ռաջ մաքրենք , մէջտեղից վերցնենք վատ հայե-
րին , այդպէսով մենք թէ ազատված կը լինենք
հայ անուանը արատ բերող և վնասակար հայե-
րից և թէ կը սարսափեցնենք , ու ետ կը կա-
սեցնենք նրանց , որոնք կարող են ապագայում

դաւաճան կամ կառավարութեան ձեռքում գործիք լինել :

«Մենք պէտք է լինենք անողորք և խիստ . սակայն շատ լուրջ, շրջահայեաց և զգոյշ : Մեր վճիռները պէտք է լինեն հիմնոված ամենաչնչին տարակուսանքից զերծ փաստերի վրա . հակառակ պարագային մենք կը դառնանք սովորական ոճրագործ մարդասպաններ . . .

— Ձը պիտի մոռնանք նաև , ընդմիջեց Ասլան , որ մենք պիտի ջանանք զրաւել հայ ժողովրդի համակրութիւնը , սէրը և համոզել զայն որ իր վրա հոգացող ու մտածող զօրեղ մարմին մը կայ : Ասոր համար՝ երբ հայ հասարակութիւնը ֆասակար ճանչնայ մէկը , մենք պարտաւոր ենք այդ մարդը ոչնչացնել :

— Սակայն կրնայ ըլլալ որ հասարակութիւնը կը սխալի , միջամտեց վաղինակը :

— Թո՛ղ սխալի , առարկեց Ասլան . մենք կուզենք հասարակութիւնը , ժողովուրդը զրաւել և զանիկա մեզ հետ միացունել , տանիլ մեր գոցած ճամբով , այսինքն մեզի հետ յեղափոխութեան գիրկը նետել , ուրեմն մենք ալ ստիպուած պիտի ըլլանք անոր ատած մարդը մէջ տեղէն վերցունել , որով մեր իրեն շահուն աշխատեղնուս ապացոյց մը տուած կըլլանք :

— Ես լիովին համաձայն եմ Ասլան է ֆէնտիին հետ , վրա բերեց Մարկոս էֆէնտին :

Գանձապետը լուռ էր և ապուշ ապուշ նայում

էր խօսող ընկերներէ վրա և իր թէզըէի հատիկները շարժում :

Վաչեանը դիմեց նրան .

— Իսկ դուր ի՞նչ էք կարծում , Կիրակոս է ֆէնտի :

— Առանկ բաներու խելքս չի հասնիր , վաչեան էֆէնտի , ես միայն դրամի վերաբերեալ խընդիրները լաւ կը հասկնամ , որչափ ալ բարդ լլլան այդ խնդիրները : Դժբախտաբար հիմակ ու հիմա մեր բասային մէջ մէկները ջիրիտ կը խաղան . տեսներ , Աստուած վրջը բարին ընէ , պատասխանեց Կիրակոսը :

Ամենքն էլ ժպտացին :

— Իմ կարծիքով , սկսեց վաչեանը , երբ հասարակութեան ստուար մասը իր անդամներից մէկին վատ և իրեն թշնամի է համարում , անշուշտ մեղադրողի վատութեան ապացոյցները ունի իր ձեռքում , սակայն մենք պարտաւոր ենք այդ փաստերը մանրամասն քննութեան ենթարկել , իրարից զտել , որոշել և ապա մի որոշ եզրակացութեան գալ մեղադրողի վերաբերմամբ : Որովհետեւ յաճախ ամբօխը դատաւարտում և ատում է այնպիսի մէկին , որը կամ պատ չէ պահում , կամ եկեղեցի չի դնում , կամ , աւելի ճեշտը , չէ ապրում իր ազգի նիստ ու կացին և սովորութիւնների համեմատ , ուրեմն մենք պէտք է աշխատենք լաւ ճանաչելու մեղադրողների բարոյական և մտաւոր արժանիքը , որ և նշանակութիւն տանք մեղադրանքներին : Եթէ մէկի վա-

տութեան ապացոյցները բերում են մաքուր ու խելացի մարդիկ, որոնց կարելի է լիովին վստահել, այն ժամանակ միայն և մենք կարող ենք տալ մեր որոշումը:

«Ուրեմն սկսենք կարգաւ մեր ձեռքում եղած փաստերը, մի լաւ քառուղենք և ըստ այնմ տանք մեր որոշումը:

Նա դիմեց վաղինակին.

— Ենդրեմ կարգացէք ձեր թղթերը, պարոն վաղինակ:

Վերջինս սկսեց կարգաւ.

— Մինաս էֆէնտի Բաւրնուղեանը մատնեց կարապետ Բալըչեանին իրր յեղափոխական քարոզիչի. կը հաստատեն ինքը Բալըչեան և անոր երկու ընկերները, վանեցի Պետրոս և Մշէցի Գրգօ, իրանց պատաւոր խօսքով և երդումով:

— Ճիշդ է, ճշմարիտ է, ասացին ամէնքը, ամեն մարդ գիտէ, պղտիկ երեխան անգամ. ալ քննելու և զննելու պէտք անգամ չը կայ:

Ժողովը միաձայն որոշեց սպանել Մինաս էֆէնդուն, իսկ այդ որոշումը իրագործելու համար ընտրել երկու տնօրէններ, ամենաքաջ տըղաներից, և ասանկինք օրւայ մէջ կատարել այդ վճիռը:

Ժողովրդիկը դադարել էլ, Պօլիսը խոր քնի մէջ էր. էլ չէր լսուի «եանդուն վա՛ր», քաղաքը ընկղմվել էր խաւարի մէջ. մեր երիտասարդները իրանց առաջին և անողոք վճիռը տալուց յետոյ դուրս եկան այդ խորհրդաւոր տնից, որի յար-

կի տակ՝ հայ յեղափոխականները տուին առաջին մահուան վճիռը: Նրանց դուրս գալուց յետոյ, սենեակն էլ խաւարեց և այդ սոսկալի դադանիքը թաղեց իր մթութեան մէջ . . .

Վաչեանը և Սալանը գնում էին միասին, սակայն փողոցի երկու կողմերով, բնութեան փոթորիկը դադարել, ամեն ինչ լուռ էր. սակայն մի աւելի սոսկալի փոթորիկ բարձրացել էր երկու երիտասարդի սրտերում: Նրանք երկուսն էլ սուղված մտքերի մէջ . . . գնում էին լուռ ու մունջ . . .

Յանկարծ վաչեանը ընդհատեց լուսթիւնը.

— Եւ, Սալան ջան, մեզնից մահուան հոտ է բուրում. մի քանի վայրկեան առաջ մենք ամենայն պողոթեամբ մահուան դատապարտեցինք մի հայ մարդու. ինձ թւում է որ մենք շատ հեշտ կերպով տուինք այդ վճիռը, կարծես երկար տարիներ դատաւոր եղածների պէս, որոնց սըրտերը տարիների ընթացքում կոշտանում են և ուրոնք ամենասարսափելի վճիռն անգամ տալիս են մեծ սառնարտութեամբ: Արդեօք չշտապեցինք: Արդեօք այդպէս հեշտութեամբ վճիռ տալով մեզ համար էլ ուրիշներին սպանելը խաղ ու պար չի դառա՞լ: Յանկարծ այդ մարդը, որին մենք մահուան դատապարտեցինք, բոլորովին անմեղ լինի, կամ ոչ այնչափ մեղաւոր որ մահուան արժանի լինէր . . .

«Դու, Սալան, հաստատ համազօր՞ած ես որ այդ Մինաս էֆէնդին մատնիչ է:

— Դեռ ատոր վրա՞յ կը խորհիս, վաչեան է.

Ֆէնտի, միթէ սխտոր վարանիլ: Թո՛ղ ատմըտ-
մասունքերդ. ա՛լ լմնցաւ. եղածը եղած է: Ամ-
բողջ Պօլսոյ հայութիւնը այդ մարդը ի՞նչ մաս-
նիչ կը ճանչնայ, կը վկայեն, կը հաստատեն, ան-
ալ երգումով և պատառոտ խօսքով, երեք աշնիւ
մարդիկնիր:

«Եւ ի՞նչ կուշէք, ագո՛ր մահը շատ լաւ տալ ու-
նորութիւն պիտի բնէ ժողովուրդին վրայ և մեր
գործունէութեան ճամբան պիտի հորթէ: Եթէ
անմեյ տղաք՝ քնտա չունի: Եթէ միւս կեան-
քին մէջ իբար հանդիպինք, կը հասկցունենք որ
ոչակէզ մը եղաւ ամբողջ հայութեան և ի՞նչ հա-
րազատ զուկներուն ազատութեանը սուրբ սեղո-
նին վրայ: Եթէ լաւ մարդ ըլլայ, միշտ չի պիտի
անիծէ. հաւատացէք:

— Ես չեմ վարանում, Ասլան, սակայն խիղճս
ինձ անհանգստացնում է. որովհետեւ ես այդ
մարդին չեմ տեսել, չեմ ճանաչում. չեմ ճանա-
չում և մեղադրողներին, գուցէ նրանք անձնա-
կան թշնամութիւնից կամ ատելութիւնից զրգոված
զրպարտել են այդ մարդին. ո՞վ գիտէ, ի՞նչ չէ
կարող պատահել մեր աշխարհում. ահա այս
կասկածներն են կրծում իմ սիրտը...

«Եթէ սխալված լինենք... սարսափելի է մեր
վիճակը. մենք կը լինենք ոճրագործներ և միմեծ
սխալով յայտարարած մեր գոյութիւնը...

— Թո՛ղ, Աստուած սիրես, Պարոն վաչեան,
սխալ կը տրամաբանես, ատիկա բոլոր գիւրազգած
ըլլալդ է, որ քեզի ատանկ ըսել կուտայ, վայր-

կենապէս զգայուն դարձած քու սիրտդ է որ
ատոնք կը թելադրէ քեզ: Դու քանի մը տարի
պիտի ապրես Պօլսոյ մէջ որ կարենաս մարդ-
ճանչնալ և յետոյ որոշել արժանաւոր ու անար-
ժան մարդիկները: Սակայն գործը չսպասեր,
դուն հիմակուհիմայ ատանկ խնդիրներու մէջ մեզ
պիտի հաւատաս և մեզի պիտի վստահես: Մենք
իրեն տեղացիներ տեղական մարդերն աւելի լաւ
կը ճանչանք և եթէ Մինաս էֆէնտիին խնդ-
րոյն մէջ սխալած ըլլա՞նք, յանցա՞քը մերը պիտի
համարուի:

Արդէն հասել էին վաչեանի տունը, Ասլանը
սեզմեց վաչեանի ձեռքը և բարի գիշեր մաղ-
թելով իր ճանքան շարունակեց:

Վաչեանը մտաւ իր սենեակը. նստեց սեղանի
մօտ. գիրք վերցրեց կարդալու, չը կարողացաւ,
մի քիչ մտածեց, ապա վերցրեց նամակի թուղթը
և սկսեց գրել.

Սիրելի Ոսկեան,

«Այսօր տուինք առաջին մահուան վճիռը.
տասնհինգ օրուայ մէջ հեռագրական լարը կը
տարածէ աշխարհի չորս կողմը—հայ յեղափոխա-
կան մարմինը մահուան դատապարտեց Մինաս
Պուռնուզեանին և այսօր այսինչ ժամին իր այդ
որոշումը իրագործեց: Այդ առիթը կը կարգաս
դու. և քեզ հետ էլ մի քանիսը: Դուք բոլորդ
էլ կ'ուրախանաք: Սակայն ի՞նչ կը լինի իմ հո-
գեկան վիճակը այդ վայրկեանում՝ չը գիտեմ»

Պոնէ այսօր, որոշումը տալուց յետոյ՝ իմ խիղճս
շատ անհանգիստ է։ Ես մահուան ենթարկելու
ձայն տուի մի մարդու համար՝ որին չեմ ճանա-
չում, նոյն իսկ չեմ տեսել . . . »

Կ. Պօլիս, 1890 Օգոստ.

Քո Լեօն

Ը

Սուլթան Համիտի գահակալութեան զիշերն
էր. օգոստոսի 19ը. ամբողջ Պօլիսը լուսավառ-
ված էր։ Վաչեանը նստած իր տան ամենաբարձր
պատշգամբում, զիտում էր փատիշահների մայ-
րաքաղաքը այդ տան ահագին բարձրութիւնից։
Նրա աչքերի առջեւ ներկայանում էր մի հրա-
շալի տեսարան, հաղորաւոր մինարէները զար-
դարված՝ գոյնզգոյն ապակեա լապտերներով՝
կարծես փոխում էին և երկնքի գոյնը իրանց
գոյնզգոյն արտացոլումներով. տներ, ամ-
բողջ փողոցներ և պարտէզներ ընկղմվել էին
գունաւոր ճաճանչների մէջ։ Երեւում էր Բոս-
փորը, որ բաղմամբիւ նաւեր զարդարված նոյն-
պէս գոյնզգոյն լապտերներով՝ հրավառ ու հըս-
կայական թռչունների նման թռչում էին հրա-

շալի ծովածոցի այս ու այն կողմը։ Որ կողմի-
նայում էիր, լոյս էր. կապոյտ, կանաչ, կար-
միր, դեղին և այդ բոլոր իրար խառնեալ լուսե-
ղէն զանգվածը՝ ջրին ու ցամաքին, քարին ու
փայտին տուել էին ֆանտաստիկական ու հրա-
շալի պատկեր . . .

Մարդ կարող էր կարծել որ տեսնում է
հուշակաւոր «հազար ու մէկ զիշերներ»ի հրաշա-
լիքները։

Պօլիսը ուրախանում էր. բոլոր քաղաքացի-
ները, Սուլթանի թէ՛ հարազատ զաւակ թուր-
քերը և թէ՛ րայա քրիստոնեաները, հարուստ ու
աղքատ, ճնշող ու ճնշուող, տէրեր և սարուկներ
սիրով միացած՝ տօնում էին արեւելեան միա-
պետի գահակալութեան օրը և երկար օրեր մաղ-
թում նրան՝ իր հպատակները աւելի թշուառա-
ցնելու համար . . .

Անշուշտ միապետը իր բարձրաբերձ ու փար-
թամ պալատից տեսնում էր այդ բոլորը և իր
մտքում ծաղրում միլիոնաւոր մարդկեանց որոնց
խելօքն ու յիմարը, ազէտն ու զիտունը, ազ-
նին ու սրիկան այդ օրը ի մի ձուլված՝ գլուխ
էին խոնարհում փատիշահի ոտից գահոյքի ա-
ռաջ և իրանց հրճանքը յայտնում գոյնզգոյն
ու բոցավառ լոյսով։

Վաչեանը զիտում էր. նա իր աչքերը շա-
րունակ դարձնում էր արեւելքից արեւմուտք,
հիւսիսից դէպի հարաւ և ամեն տեղ տեսնում
նոյն խայտառղէտ լոյսը։

Մայրաքաղաքը զուարճանում էր, իսկ նրա քրտից արիւն էր կաթում:

Մինաս էֆէնդու մահուան վճիռը տուած օրից՝ արգէն տասնուհինգ օր էր անցել: Սակայն որոշումը դեռ չէր իրագործված: Մինաս էֆէնդին դեռ ողջ էր և դուցէ իբր հաւատարիմ հպատակ, նա էլ այսօր զուարճանում էր և երկար օրեր մաղթում իր սիրելի վեհապետին:

Կասկածը որ այդ որոշումը չպէտք է իրագործվի, կրճում էր վաչկանի սիրտը. նա էլ չէր հաւատում որ այդ որոշումը իրագործելու համար՝ կը գտնվէր մի յանգուգն հայ մարդ: Քայց չէ՞ որ այդ քայլի աջակցութիւնից էր կախված և յեղափոխութեան շարունակումը. նա դեռ երէկ գիշեր ահաբեկիչներին ահաւ, նրանց յանդիմանեց և յայտարարեց որ եթէ իրանք սիրտ չունեն այդ գործը կատարելու՝ ինքը պատրաստ է . . .

— Ախ, եթէ այսօր լինէր այդ բանը, եթէ այսօր այդ սպանումով յայտարարվէր հայ յեղափոխական մարմնի գոյութիւնը, շնչաց նա, աշխարհի պատմութեան մէջ կ'արձանագրվէր. հինգ հարիւր տարւայ ճնշված ու տաճկական ստրուկ հայը Սուլթան Համիդի գահակալութեան այսինչ տարեդարձին տուեց իր ապստամբ բական տրամադրութեան որոշ նշանը և այսուհետեւ ապագայում էլ կը դար մի օր, երբ նոյն գահակալութեան օրը՝ Պօլիսը փոխանակ այսպէս ուրախ ու լուսավառ լինելու, մահազու,

շակ խաւարի մէջ կընկղմվէր և Սուլթանը փոխանակ իր թանկագին դահլիճներով զարդարված գահի վրա նստած՝ մարդկանց ծաղրելու. կատաղութիւնից իր միտը կը կրճէր . . .

«Ախ, միայն սկսվէր. կայծը ընկնէր. այնուհետեւ այս երազներն էլ կիրականանան:

«Այսօրը սգով ու սարսափով կը կատարվէր. բայց ո՛ւր է. չէ սկսվում. ստրուկ հայի բազուկը դողում է, չէ կտրուանում դաշոյն և աւերճանակ բռնել. նա արիւնից վսխում է, խեղճ վաղինակ՝ ասում էր. հարիւրներով յեղափոխականներ կան. ո՛ւր են. հարիւրների պէտքը չը կայ, առ այժմ մեզ մէկ է հարկաւոր. սուէք այդ մէկը . . .

Վաչկանը կրճապրից իր ատամները, զըլուխը ցնցեց, ապա կարծես թուլանալով՝ քարշտրից, նա էլ չուղեց նայել հրովառ քաղաքի շքիլ տեսարաններին. այնտեղ մարդիկ ուրախանում էին, իսկ նրա հոգին ու սիրտը մխալով մղձուլում և իր ամբողջ ներսը սեւացնում: Նա այդ գրութեան մէջ բաւական նստեց. բարձրացաւ մի մազմ գեփիւռ, սկսեց խաղալ նրա ալիքաւոր մազերի հետ, զուրգուրալ և շոյել նրա լայն ու այժմ կնճռված ճակատը, համբուրել նիհար ու զուհատված այտերը և կարծես մըրմնջալ նրա ալանջին .

— Ե՛յ, երիտասարդ, ի՞նչ ես այդպէս սգաւորվել, կարծես թէ մահու հրեշտակը առջեւդ կանգնած լինի. միթէ աշխարհի ցաւն ու վիշտը

Մայրաքաղաքը զուարճանում էր, իսկ նրա սրտից արիւն էր կաթում:

Մինաս էֆէնդու մահուան վճիռը տուած օրից՝ արդէն տասնուհինգ օր էր անցել: Սակայն որոշումը դեռ չէր իրագործված: Մինաս էֆէնդին դեռ ողջ էր և դուցէ իբր հաւատարիմ հպատակ, նա էլ այսօր զւարճանում էր և երկար օրեր մաղթում իր սիրելի վեհապետին:

Կասկածը որ այդ որոշումը չպէտք է իրագործվի, կրժում էր վաչկանի սիրտը. նա էլ չէր հաւատում որ այդ որոշումը իրագործելու համար՝ կը գտնվէր մի յանգուզն հայ մարդ: Բայց չէ՞ որ այդ քայլի աջողութիւնից էր կախված և յեղափոխութեան շարունակումը. նա դեռ երէկ գիշեր ահաբեկիչներին տեսաւ, նրանց յանդիմանեց և յայտարարեց որ եթէ իրանք սիրտ չունեն այդ գործը կատարելու՝ ինքը պատրաստ է . . .

— Ախ, եթէ այսօր լինէր այդ բանը, եթէ այսօր այդ սպանումով յայտարարվէր հայ յեղափոխական մարմնի գոյութիւնը, շէնչաց նա, աշխարհի պատմութեան մէջ կ'արձանագրվէր. հինգ հարիւր տարւայ ճնշված ու տաճկական ստրուկ հայը Սուլթան Համիդի գահակալութեան այսինչ տարեդարձին տուեց իր ապստամբական արամադրութեան որոշ նշանը և այսուհետեւ ապագայում էլ կը գար մի օր, երբ նոյն գահակալութեան օրը՝ Պօլիսը փոխանակ այսպէս ուրախ ու լուսավառ լինելու, մահազու,

շակ խաւարի մէջ կընկղմվէր և Սուլթանը փոխանակ իր թանկագին դահլիճներով զարդարված գահի վրա նստած՝ մարդկանց ծողրելու. կատաշտ թիւնից իր միսը կը կրճէր . . .

«Ախ, միայն սկսվէր. կայծը ընկնէր. այնուհետեւ այս երազներն էլ կ'իրականանան:

«Այսօրը սգով ու սարսափով կը կատարվէր. բայց ո՛ւր է. չէ սկսվում. ստրուկ հայի բազուկը դողում է, չէ կտրուանում դաշոյն և առըրճանակ բռնել. նա արիւնից վսխում է, խեղճ վնասիակ՝ ասում էր. հարիւրներով յեղափոխականներ կան. ո՛ւր են. հարիւրների պէտքը չը կայ, առայժմ մեզ մէկ է հարկաւոր. սուէք այդ մէկը . . .

Վաչկանը կրճատցրից իր առամները, զըլուխը ցնցեց, ապա կարծես թուլանալով՝ քարշարից, նա էլ չուղեց նայել հրավառ քաղաքի շքիւ տեսարաններին. այնտեղ մարդիկ ուրախանում էին, իսկ նրա հոգին ու սիրտը մխալով մղձկում և իր ամբողջ ներսը սեւացնում: Նա այդ գրութեան մէջ բաւական նստեց. բարձրացաւ մի մեղմ զեփիւռ, սկսեց խաղալ նրա ալիքաւոր մազերի հետ, զուրգուրալ և շոյել նրա լայն ու այժմ կնճւոված ճակատը, համբուրել նիհար ու գունատված ոյտերը և կարծես մըրմնջալ նրա ախանջին .

— Է՛յ, երիտասարդ, ի՞նչ ես այդպէս սգաւորվել, կարծես թէ մահու հրեշտակը առջեւդ կանդնած լինի. միթէ աշխարհի ցաւն ու վիշտը

քնիք են տուել : Նայիր շուրջդ , տես ինչպէս ամենքը զւարճանում են , առանց հասակի և սեռի խտրութեան : Իսկ դու սեւ բուրի նման նստել ես այս բարձրութեան վրա և մահի մասին մտածում , բարկանում և ինքդ քեզ ուտում , ինչէ՞ դեռ չը կարողացար մի հայ դաւաճանի սպանել :

Շնչա՛ դեփիւռ , ինչքան կուղես . վաչեանի առջեւ կանգնած է Մինաս էֆէնտին , նա լաւ , շատ պարզ տեսնում է այդ դաւաճանի երեսը , նրա մահն է ուզում . որովհետեւ այդ մահով է սկսուելու այն սրբազան կռիւը , որը տեղի է ունենալու հայի և թուրքի մէջ : Այո , կսկսվի կռիւը , կը մեռնեն , կսպանեն շատերը , կանցնի ժամանակ , դուցէ և բաւական երկար , կըսկսուեն նոր , թարմ և կանաչ կեանքեր և ահա այդ միլիոնաւոր նոր կեանքերի համար է որ վաչեանը ուզում է Մինաս էֆէնդու մահը , այդ ապագայ կեանքերի համար է որ մղկտում ու ճմլվում է վաչեանի երիտասարդ սիրտը . կծկըվում այն աստիճան , որ կարծես դադարում է բարբախել :

Յանկարծ պատշգամ եկաւ վաղինակը և այդ դրութեան մէջ վաչեանին տեսնելով՝ մի վայրկեանի չափ ապշած մնաց , վերջապէս բոլորովին մոտեցաւ բարեկամին և կամացուկ ձայնով ասեց .

— Պարոն վաչեան , ի՞նչ կընէք , քնած էք :

Վաչեանը զուլսը վեր բարձրացնելով՝ մի քիչ դժուարութեամբ պատասխանեց .

— Ոչ , քնած չեմ , այլ մտածում եմ :

— Ի՞նչ մտածելու ժամանակ է . լսեցէք , ձեզ ուրախ լուր եմ բերած :

— Ի՞նչ լուր , տեղից վեր ցատկելով ասեց վաչեանը :

— Երեք օրուան մէջ Մինաս էֆէնտին անպատճառ պիտի լմնցունենք : Այս անգամ հաստատ է . եթէ չընեն , ես պիտի ընեմ , պատուոյ խօսք կուտամ . . .

— Իսկ ես կարծեցի թէ արդէն վերջացել է . ո՛հ , վաղինակ , որչափ լաւ կը լինէր եթէ այսօր իրադրեմքեր այդ վճիռը . . .

— Լաւ , երթանք քիչ մը զբօսնուք , Պօլիսը հիմա հրաշալի է , ասանկ բաներ Ռուսիա կամ Արմենիա տեսած չէք անշուշտ : Հիմա Պօլիսը տեսնող օտարական մը կրնայ կարծել որ թուրքիայէն երջանիկ երկիր չկայ աշխարհիս երեսը և մեր փատիշահէն ալ դորովագութ թագաւոր . . .

« Էհ , ելէք երթանք : Ամենէն լաւ ժամանակն է զբօսնելու :

Երկուսն էլ մտան սենեակ , վաչեանը կամաց կամաց , կարծես տհաճութեամբ հագնվեց և դուրս եկաւ վաղինակի հետ :

Երկու երիտասարդները զարդարված անցորդների զիտելով՝ հրավառ ու կենդանի փողոցներէ միջով անցան դէպի Տօլմաբախչէ : Պալատի պարտէզում ասեղ զցելու տեղ չը կար . արեւելեան ու արեւմտեան ճաշակները և շողովութիւնը իրար խառնված ճնշում էին վաչեանին , որը սովոր չէր այդ տեսակ ճոխութեան . պարտէզում հնչում էր

թուրքաց հեծելազորքի նուազախումբը : Մու-
զիկայի մեղմ ու երազեցնող հնչիւնները վաչեա-
նի խռովված սիրտը մի փոքր հանգստացրին .
նա սկսեց ուշադրութեամբ դիտել իր շուրջը .
յանկարծ նրա աչքը ընկաւ գահազուրկ ու բան-
տարկեալ Մուրատի պալատի վրա . այդ պալատն
էլ ընկղմված էր լոյսի մէջ , սակայն Մուրատի
սիրտ ու հոգին խաւարով էին պատած այդ ու-
կեղէն վանդակի մէջ : Մուրատը սգում էր իր
սեւ բախտը և անիծում իր եղբօրը , որը իրա-
նից մի քիչ հեռու , մի աւելի շքեղ պալատում
դիտում էր նենգութեամբ կորցած գեղեցիկ ա-
թուանիստը և հրճվում . . .

Պէշիկթաշում հրճվում էր համիտը , իսկ
այստեղ , գահընկեց և խենդ հրատարակ-
ված Մուրատը փետում էր իր մազերը և աւելի
սոսկում , որ դեռ երկար տարիներ պիտի տան-
ջվի այդ շքեղ վանդակում , դուցէ այդ րոպէ-
ին նրա մէջ աւելի զրգուվում էր աղատութեան
ծարաւը . և դուցէ նա , իր արքայական բանոտում
մշմնջում էր .

— Թողէ՛ք աղատ լինեմ , թռչունի պէս , լե-
ռան քամու պէս աղատ , առէ՛ք ձեր ոսկին ու
գոհարները . առ , համիդ , այս անիծեալ ոսկե-
զօծ պալատը , տու՛ր ինձ հովւական աղքատիկ
խրճիթը , ամեն ինչ քեզ թող լինի . . . Թող
որ աղատ լինեմ :

Ահա այս էր անցնում և վաչեանի մտքով .
վերջապէս նա դուրսը դէպի վաղինակը թեքե-

լով՝ ասեց իր մտքի շարունակութիւնը .

— Եթէ այս մարդը , Մուլթան համիդը ,
այդքան անխիղճ ու քարասիրտ է դէպի իր հա-
րազատ եղբայրը , ապա որչափ խիստ պէտք է
վարվի իրեն դէմ ապստամբող րայայի դէմ : Սար-
սափէլի բան կը լինի , արիւն գետերով կը ո-
ղողէ մեր հայրենիքը . . .

— Այո , պատասխանեց վաղինակը , կ'ըսեն
են որ այդ մարդը շատ քարասիրտ ու անխիղճ է :
Բաւական ժամանակ այս կողմ այն կողմ
թափառելուց յետոյ վաչեանը տուն վերադար-
ձաւ : Նա ճրագը վառեց թէ չէ , իսկոյն սեղանի
վրա տեսաւ վէրաի նամակը . վաղուց էր որ
վերջինից նամակ չէր ստացել : Առանց ժամանակ
կորցելու նա պատուեց ծրարը և սկսեց կարդալ
հետեւեալը .

Սիրելի Լէօն ,

« Ամսից աւել է որ քեզնից նամակ չեմ ստա-
ցել . այս ի՞նչ է . միթէ ինձ բոլորովին մոռա-
ցա՞ր : Միթէ այդքան կարճ ժամանակի համար
ինձ սիրեցիր : Ինչո՞ւ չես գրում , ի՞նչ ես անում :
Չէ՞ որ քո գործերը հիմա ինձ էլ են հետաքրք-
րում : Ես ուզում եմ ամեն բան իմանալ , միթէ
ինձ այնքան անհասկացող ես համարում , որ չե՞ս
ուզում քո գործերի մասին ինձ հետ խօսել : Ա-
սա՛ , Լէօ , ի՞նչպէս անեմ , որ դու էլ ինձի սիրեա
այնպէս , ինչպէս ես եմ քեզ սիրում : Ո՛հ , ես
քեզ շատ եմ սիրում , դուցէ և չափից աւելի :

Օր ու գիշեր աչքիս առջեւն ես . երբեմն մտքովս անցնում է դալ քեզ մօտ , առանց քեզ իմացնելու , յանկարծակի : Սակայն ո՞վ ինձ թող կը տայ : Միթէ կարո՞ղ եմ այդ մտադրութիւնս յայտնել նոյն իսկ մօրս : Բայց որչափ կուզէի գալ Պօլիս և գաղտնի կերպով քեզ հետեւէի , հասկանաի, ի՞նչ ես անում , ու՞մ հետ ես տեսնվում . . .

Այս ի՞նչու ես էլ այդ մարդ չեմ , ինչո՞ւ մենք կանայքս էլ չենք կարող ձեզ նման ազատ և մեր ուղածի պէս ապրել : Ի՞նչու ձեզ համար այդ աստիճան սղատութիւն իսկ մեզ համար այսչափ սահմանափակում : Մենք քանի աղջիկ ենք , ապրում ենք մեր ծնողների տրամադրութեան և քմահաճոյքների համաձայն , եթէ ծնողներ չւնենք՝ ազգականների , նոյն իսկ ամենահեռու ազգականների , իսկ դուք դեռ մանուկ հասակից սկսում էք դրեթէ անկախ կեանք վարել : Միթէ այդ աստուածային օրէ՛նք է , թէ իրենք մարդիկ են այսպէս կաշկանդել կանանց . . .

Վերջին օրերում , երբ քեզ տածած կարօտս աստուկութեան գազաթնակէտին է հասել , և ես ազատութիւն չունեմ սրտիս ու հոգուս այդ բռնական պահանջին բաւականութիւն տալ , այդ հարցերը անդադար զարթնում են իմ գլխում : Շատ եմ չարչարվում մի որոշ պատասխան գրտնել , սակայն չեմ կարողանում :

Եթէ դու այստեղ լինէիր , չոր լէ՛օն , անշուշտ հիմա վաղուց պատասխանած կը լինէիր . սակայն ի՞նչ եմ ասում , կարծեմ սխալվում եմ .

եթէ դու ինձ մօտ լինէիր , ես քեզ չէի կարօտելու և այս հարցերն էլ իմ մտքում չէին ծագիլ :

Հիմա ծագել են այդ ինձ հետաքրքրող հարցերը , տանջում են ինձ և դու չը կաս : Ուրիշին չեմ ուզում դիմել , քեզնից եմ ուզում իմանալ . ուրեմն զրիր , սիրելիս , շուտ , առանց ուշացնելու , անհամբեր սպասում եմ :

Երէկ ինձ մօտ էր իմ ընկերուհի Սրուսեակը , անշուշտ յիշում ես , դու շատ էիր հաւանում նրան և ինձ մօտ միշտ գովում . ես քեզ վրա բարկանում էի . . . նախանձում էի և չէի ուզում ասել որ նա էլ քեզ էր շատ հաւանում : Նա հարցրեց քո մասին , երբ ես առանց թագցնելու յայտնեցի որ մի ամսից աւելի է ինչ քեզնից նամակ չունեմ . . . նա ինձ ասաց .

«Վէրա , գլխիդ ճարը տես , Պօլսում հրաշալի հելլենուհիներ և հայուհիներ կան . ասում են որ նրանք շատ շուտով են հրապուրում այդ մարդկանց . հիմա գուցէ վաչեանը արդէն ընկել է նրանցից մէկի ցանցը , մանաւանդ որ Պօլսը շատ բանաստեղծական տեղ է : Այդ տեսակ վայրերում մարդիկ շուտ են սիրահարվում : Բնութիւնն է այդպէս տրամադրում . . .

Ես թէեւ բարկացայ , բայց ոչինչ չասի : Կասկածի որդը սկսեց կրծել սիրտս , բայց վերջ , Սրուսեակի գնալուց յետոյ՝ գնացի իմ սենեակը . սիրտս սկսեց ճվվել , արցունքի կաթիլները իրանք իրանց թափվեցին իմ աչքերից , ես սկսեցի դառն կերպով լալ :

Տես, Լէօն, ինձ չը մոռանաս. չէ՞ որ ես էլ գեղեցիկ եմ. դու ասում էիր որ շատ գեղեցիկ եմ, այդ ես էլ էի զգում: Չես մոռանայ քո վէրաին, այնպէս չէ՞:

Հա՛, չը մոռանաս տուածս հարցերին պատասխանել: »

10 Օգոստ. 1890

Քո վերս

Տփլիս

Վաչեանը նամակը կարդալուց յետոյ, ձեռքը դրեց ճակատին և սկսեց մտածել: Վէրաի նամակը նրան բաւական մեծ գոհունակութիւն պատճառեց. միշտ ուրախ և լուրջ խնդիրների մասին երբեք զուլա չը ցաւեցնող վէրան իրաւունքի, ազատութեան խնդիր էր բարձրացրել. նա գանգատվում էր կնոջը վիճակված կաշկանդող դրութիւնից: Սէրը, սիրած էակից հեռու լինելը, վէրաին ստիպել էին մտածել կնոջ ճնշուած և սեփական կամքից զուրկ լինելու վրա: Մխիթարական երեւոյթ. եթէ իւր սիրած աղջիկը զգացել է որ ինքը ճնշուած է, սեփական կամք չունի, չէ կարող իր տրամադրութեան համաձայն վարվել. սրեմն շուտով կսկսէր և կուէր այդ ճնշողների հետ, ովքեր էլ որ լինէին զրանք: Եթէ վէրաի սէրը զօրեղ լինէր, վէրան կը կուէր մինչև վերջին շունչը, այնքան որ կարողանար յաղթել և իր սրտի իրաւունքները պաշտպանէր: Ահա՛ ինչ էր մտածում Վաչեանը:

Նա կրկին կարգաց վէրաի նամակը և բոլո-

րովին պարզված դէմքով սկսեց իր սենեակում շրջագայել ու շարունակել իր մտածումը:

«Ինչ հրաշալի բան կը լինէր, եթէ վէրան նախ իր սեփական ազատութեան վրա մտածելով և իր իրաւունքների համար կռիւ մղելով յաղթող հանդիսանար և միայն զրանով չը բաւականանար:

«Երանի թէ նրանում ինքնաբերաբեր զարթեց և զգացմունքը պաշտպանել. ամբողջ մի հասարակութեան և ժողովրդի իրաւունքները ու նրանցից խլված ազատութիւնը վերստին վերագարձնելու համար կռիւ մղել: Ահա այն ժամանակ մեր սէրը կատարեալ կը լինէր, գուցէ և յաւիտենական:

«Մինչև այսօր կարծես թէ ես սկսում էի նրան մոռանալ, կարծես իմ դէպի վէրան տաժած սէրս սկսում էր թուլանալ, նա իմ միտքն քնկած միջոցին սիրտս էլ առաջվայ պէս սաստիկ չէր բարախում:

«Իսկ այսօր այս նամակը կարծես ուժեղացրեց սէրս. միակ պատճառը, որ վէրան սկսել է մտածել կնոջ ոտնակոխ եղած իրաւունքների ճնշման և կաշկանդված լինելու վրա: Անհատական ազատութիւնից դէպի հասարակականը միայն մի բայլ է: Եւ եթէ այսօր վէրան ուզում է ինքը մի բայլ է: Եւ եթէ այսօր վէրան ուզում է ինքը ազատ լինել և իր տրամադրութեան համաձայն ապրել, շատ հաւանական է որ վաղը կսկսի և հասարակութեան մասին մտածել: Շատ լաւ է որ այդ հարցասիրութիւնը ինքնիրան է ծագել նրա գլխում: Հիմա հարկաւոր է միայն երբեմն

ցնցել նրա ուղեղը և միշտ առիթ տալ, որ նա շարունակ այդ հարցերով զբաղւի . . .

Վաչեանը վերցրեց թուղթ ու գրիչը, նստեց և սկսեց գրել վէրաի նամակի պատասխանը :

Թ

Օգոստոսի 22 էր. արեւը դեռ նոր էր ծագում. բոցավառ հնոցի պէս իր կարմրորակ ճառագայթները սփռում իր շուրջը և վարդի գոյնով ներկում մօտիկից սահող ամպի արծաթափայլ կտորները : Փչում էր մեղմիկ, զովարար և փոքր ինչ խոնաւութիւն պորրունակով զեփիւում, որը յատուկ է ծովափնեա երկրներին գարնան և ամրան վերջերին : Վաչեանը թէեւ զարթել էր, բայց դեռ պառկած էր անկողնում, պատուհանը բաց էր, ներս սուրացող զեփիւում նրան մի քիչ մրսեցնում էր, դրա համար էլ նա մեծ հաճոյքով փաթաթվել էր հաստ վերմակի մէջ և աչքերով հետեւում էր կարմրորակ ամպիկներին, որոնք զանազան ֆանտաստիքական ձեւեր առած՝ սահելով անցնում էին ջինջ երկնակամարով :

Վաչեանը շատ լաւ արամաղրութեան մէջ էր

և զարթ . . . նա իր ուրախ աչքերով հետեւում էր վարդագոյն ամպիկներին և երազում . . .

Յանկարծ սննեակի դուռը բացվեց, շտապով ներս մտաւ Վաղինակը և վազելով դէպի մահճակալը գրեթէ ընկաւ Վաչեանի կրծքին ու ուրախութիւնից շնչառաւ լինելով՝ աւելց .

— Եղաւ, պարոն Վաչեան, Մինաս Էֆէնտին կէս ժամ առաջ սպաննուեցաւ :

Վաչեանը նախ իրան կորցրեց, ապա դուրս թռաւ անկողնից և գոռածի նման սկսեց համբուրել Վաղինակին և խօսել .

— Սպանվեց հը', ուրեմն այսօր ամբողջ Պօլիսը, Սուլթանը և ամբողջ մարդկութիւնը կիմանայ հայ յեղափոխական մարմնի գոյութիւնը . շնչին լարի կտորը, փոքրիկ ասեղը և մագնետի ցլանկը այդ լուրը կայծակի արագութեամբ կը հասցնեն աշխարհի ամեն մի անկիւնը : Սմեն մի հետաքրքիր մարդ կիմանայ որ արհամարված հայը յեղափոխութեան է դիմում . . .

«Ուրեմն ստրուկ հայը իր ձեռնոյցը չպրտեց թուրք կառավարութեան առաջ, յայտարարեց որ ստրկութիւնից ձանձրացել է : Հրաշալի օր : Ո՛րչափ երջանիկ ենք եղել . . .

«Այսօր նոր պատմութիւն է սկսվում հայութեան համար, ստրուկ հայի զաւակը իր թուլիկ ու գողդոջուն բազուկով սպանեց լրդաւաճան եղբօրը մէն մէնակ, օրը ցիրեկով, իբր գիտաւից և ինքնաճանաչ յեղափոխական : Դժուարը

առաջինն էր . այսուհետեւ հեշտ է , գործը կը շարունակվի :

Վաչեանը ցուրտ զգաց և շտապ շտապ սկսեց հագնվել : Մինչ նա կը հագնվեր , վաղինակը ուրախ ուրախ պատմեց թէ ով էր այդ առաջին հայ յեղափոխական ահաբեկիչը . հայկական տէրօրիստների առաջնութեաց կարապետը :

— Նա շատ յաջող և անյուսալի յանդգնութեամբ կատարեց իր գործը , ասեց վաղինակը , բաւական չէ որ կատարեց , ինքն ալ ձեռք չանցաւ . պէտք է Պօլիսէն փախցունել զայն . թո՛ղ կառավարութեան ձեռքը չիյնայ , տպաւորութիւնը աւելի զօրեղ , ազդու և սարսափեցնող կըլլայ թէ՛ կառավարութեան , թէ՛ հայ ժողովուրդին վրայ :

Վաչեանը իսկոյն համաձայնեց այդ առաջարկին և ինչքան դրամ էր հարկաւոր առաջին հերոսին փախցնելու համար՝ յանձնեց վաղինակին : Վերջինս արդէն դռնից դուրս էր գնում , երբ վաչեանը նրան կանգնեցրեց , ասելով՝

— Վաղինակ ջան , չե՞ս կարող այդ երիտասարդին բերել ինձ մօտ . եթէ հնար է բեր , խնդրեմ , թո՛ղ տեսնեմ այդ քաջին , առաջին ահաբեկիչին . . . մեր ժանգոտած շղթաներին առաջին ուղղակի հարուածը հասցնողին : Ճշմարիտ , այդ երիտասարդը պաշտելի պէտք է լինի ամբողջ հայութեան համար . նա տուեց հայկական յեղափոխութեան հրդեհի կրակը . ճշմարիտ է մինչեւ հիմա էլ եղել ևն բռնութեան դէմ բողո-

քող հայեր , սակայն դրանք եղել են խմբովին և չփոթ գաղափարներով , կամ թէ չէ՝ հանգամանքներից անհատապէս նեղուած հայեր : Սակայն այս երիտասարդի բանը ուրիշ է . . .

« Հա , վաղինակ , կտրիճի անունը ի՞նչ է :

— Զարեհ , պատասխանեց վաղինակը . շատ լաւ , եթէ հնար ըլլայ կը բերեմ :

— Բեր , բ՛եր , արդեօ՞ք վախ չէ զգացել , ի՞նչ է ասում , հարցրեց վաչեանը :

— Կըսէ որ երբ առաջին անգամ տեսեր է Մինաս էֆէնտին , ձեռքը սկսեր է դողալ , սիրտը բաբախիլ . խիղճը արթնցեր ու սկսեր է տանջել . բայց վերջը յիշելով իր տուած պատուոյ խօսքը , շրթունքները սեղմելով մօտեցեր է , ծրարով վրձնագիրը յանձներ է , ու ատրճանակը ուղղակի կուրծքին պարպեր :

— Կեցցես , Զարեհ , ես նրա հոգուն մատաղ , բացականչեց վաչեանը , ապա շարունակեց աւելի հանդարտ .

« Դէ գնա վաղինակ ջան , գնա , ամեն միջոց գործ դիր Զարեհին ազատելու , ափսոս է որ այդպիսի երիտասարդը հենց առաջին գործով զոհ գնայ :

Վաղինակը գնաց . վաչեանը չը գիտէր ուրախութիւնից ի՞նչ անէր . . .

Այդ բոպէին ներս մտաւ տանտիրուհին սուրճը ձեռքին :

Վաչեանը ուրախ ուրախ դիմաւորեց տիկնոջը , հարցրեց նրա առողջութիւնը և մինչեւ

այնտեղը հասաւ որ տիկնոջը խնդրեց իր հետ միասին սուրճ խմէ :

Մանկամարդ տիկինը մնացել էր շարած . չը պէտք է մոռանալ ասելու որ տիկինը հիմա շատ էր փոխված , նա թողել էր իր անտեղի նազանքները , վաչեանից սկսել էր ակնածել , մի առանձին յարգանք տածել զէպինա . և նրա ներկայութեամբ միշտ հեղ ու համեստ էր . նա էլ իր այցելութիւններով չէր ձանձրացնում վաչեանին և հիմա նրա անսպասելի քաղցր վարմունքը տեսնելով շնորհակալական մի քաղցր հայեացք գցեց «սառէն պօղ» երիտասարդի վրա , և անուշ ժպիտը փայլեցնելով իր մանկամարդ ու սիրուն շրթերէն և նստեց վաչեանի գիմացը :

Վաչեանը սկսեց հաճոյախօսութիւններ և անմեղ կատակներ անել . տիկինը ժպտում էր և համեստ, բայց ազու հայեացքներով վարձատրում յանկարծակի սոխակ դարձած վաչեանին :

Վերջապէս տիկինը էլ չը համբերեց և ուղիղ վաչեանի երեսին , աչքերի մէջ նայելով ասեց .

— Այս ինչ փոփոխութիւն է , պարոն վաչեան , ճշմարիտ կը զարմանամ կոր , որչա՛փ ուրախ ու զուարթ էք այսօր : Չեր աչքերուն մէջ չը կայ սովորական սիրտ պողեցնող նայուացքը : Ի՞նչ ունիք :

— Այսօր ես շատ ուրախ եմ , և կարծես աշխարհիս ամենաերջանիկ մարդկանցից մէկը , գուցէ և միակը . . .

« Դրա համար էլ ուզում եմ որ ամենքն էլ ուրախ լինեն , բոլոր մարդիկ , ամբողջ աշխարհը . . .

— Սակայն այդպիսի մեծ երջանկութիւնը անշուշտ պատճառ մը ունի :

— Պատճառը ինքս էլ չը գիտեմ , տիկին Աստղիկ , հենց այնպէս , առանց պատճառի , գիշերը շատ լաւ երազ տեսայ . ուրախ դարձեցի , ուրախ վեր կացայ անկողնիցս և ուրախութեամբ սուրճ եմ խմում ձեր հաճելի ներկայութեամբ . . .

Տիկին Աստղիկը ժպտաց և գլուխը օրօրեց կասկածանքի նշանով , նա վաչեանին էլի մի բաժակ սուրճ առաջարկեց . վերջինս ուրախութեամբ համաձայնվեց խմելու :

Տիկինը գնաց սուրճ բերելու : Այդ միջոցին ներս մտաւ Ասլանը և հրճանքով բայց կամացուկ ձայնով ասեց .

— Մինաս էֆէնտին զարնուած է . Պօլիս իւրար է անցեր , կնքուած վճռագիրը անցեր է կառավարութեան ձեռքը . իսկոյն Սուլթանին իմաց տուեր են . վերջինս հրամայեր է ամեն միջոց ի գործ դնել , ամեն ճիգ թափել ձերբակալելու դաւադիրները : Հայերն ալ հասկցեր են գործին էութիւնը . կը հրճուին . . .

— Գիտեմ , Ասլան ջան , գիտեմ , ասեց վաչեանը , մի քիչ առաջ վաղինակը այստեղ էր . ամեն բան պատմեց , երիտասարդի անունը Զարեհ է , ախ , ես նրա հոգուն մեռնեմ , պաշտել պէտք է նրան , պաշտել : Չես իմանում թէ որչա՛փ ուրախ եմ , քիչ է մնում խենդանամ . . .

— Զը, ատ ի՞նչ է, ալ խիղճդ չի տանջե՞ր :
 Կը յիշե՞ս որոշումը տրուած գիշերը . . .

— Թո՛ղ, Աստուած սիրես, Ասրան, այսօր
 ամեն բան լաւ է, խիղճս էլ, սիրտս էլ, հոգիս
 էլ հանգիստ են . . . Չէ՞ որ ժողովրդի հարա-
 զատ ու պարզ զաւակը ատրճանակի մի հարուա-
 ծով յայտարարեց հայկական յեղափոխութեան
 պաշտօնական սկզբնաւորութիւնը . . .

Տիկինը սուրճը ներս բերեց, երիտասարդները
 խօսքը փոխեցին, տանտիրուհին այդ զգաց և
 խփոյն դուրս գնաց :

Երկու բարեկամները շտապով սուրճը խմե-
 ցին և տանից դուրս եկան :

Ժ

Մինաս էֆէնդու սպանման օրից անցել էր
 մօտ մի ամիս : այդ ժամանակամիջոցում հայ
 յեղափոխական մարմինը մահուան էր դատա-
 պարտել երկու մարդու էլ : Դրանցից մէկը հայ
 հոգեւորական էր :

Դարերով ստրուկ, թէ մարմնով թէ հոգով
 կաշկանդված, կրօնամուլ ու չափից դուրս հեղ,
 զրեթէ ոչխարի չափ հեղ, հայ գիւղացին ձեռք
 էր բարձրացրել և հայ հոգեւորականի վրա :

Հայ գիւղացու միշտ արտասւաթոր աչքերից
 ընկել էր հաստ կեղեւը և այժմ նա տեսնում ու
 զգում էր, որ միշտ ագօթքներ մըմնջացող, ու-
 բիշի մեղքերին թողութիւն տաող, միշտ Աստու-
 ծու և հրեշտակի անունով խօսող հայ հոգեւո-
 րականների մէջ կան, իղել են և դեռ կարող են
 լինել շատ ցած արարածներ . . .

Սթափված ստրուկը հենց աչքերից կեղեւը
 ընկած առաջին վայրկեանում՝ վճռեց հարուածել
 և իր վատ հոգեւորականին, որին վիճակված էր
 դարերի ընթացքում տէր լինել հայի հոգու, սր-
 տի և մարմնու. տէր լինել և նրան կառավարել
 իր կաստայական շահերին համաձայն . . .

Վճռեց և արեց : Հայ ժողովուրդը ցնցվեց .
 նա առաջին անգամ էր տեսնում այդպիսի մի
 հարուած հայ հոգեւորականութեան, ցնցվեց
 բայց չը հայհոյեց, չը քարկոծեց սեւ վերարկու
 հագնողների վրա ձեռք բարձրացնողին . . .

Ընդհակառակը, կարծես թէ հայ ժողովուրդը
 ուրախացաւ և մտածեց. — ափսոս որ մի քանի
 տասնեակ տարի առաջ չեղան այս հարուածները :

Թուրք կառավարութիւնը տեսնելով մինչեւ
 այդ օրը մոլեռանդ համարված հայ ժողովուրդի
 անտարբերութիւնը դէպի իր անարգված հոգեւո-
 րականը՝ շարեց և զգաց որ հայ ժողովուրդը
 ամբողջովին յեղափոխութեան սեմի վրա է զըտ-
 նվում . . . Այդ զգաց և կատաղեց : Լարեց իր
 ոստիկանութիւնը և վճռեց շուտով խեղդել նո-
 րածին հայկական յեղափոխութիւնը :

Սկսվեցին ձերբակարութիւնները, և տանջանքները. սկզբում ապարդիւն — վերջապէս թուրք քոստիկանութիւնը առաւ դաւադիրներէ հօտը և կամաց կամաց մօտենում էր Ասլանին, վաղինակին և վաչեանին:

Սրանք բոլորն էլ վտանգված էին և սպասում էին որ շուտով կը ձերբակալվէին: Նրանք իրանց եռանդը կրկնապատկած՝ ամեն ճիգ թափում էին գործը հաստատ հողի վրա դնել:

Մի գիշեր վաչեանը իր սենեակում նստած՝ ընկել էր սեւ խորհրդածութիւնների մէջ. նրա սիրտը ճնշվում էր երբ պատկերանում էր բոլոր ընկերների ձերբակալումը և յեղափոխական գործի ընդհատումը այն միջոցին, երբ հայ ժողովուրդը զարթել էր, համակրում էր, սկսել էր դրամ տալ, այն միջոցին երբ կազմակերպութիւնը իր աներեւոյթ հերոսներով սարսափ էր ազդել վատ հայերի և թուրք կառավարութեան վրա և անծանօթների համար մէ գօրեղ մարմին էր . . .

Վաչեանը այդ մտմտութի մէջ էր երբ ներս մտաւ Ասլանը և սաստիկ տխրած յայտնեց.

— Վաղինակը ձերբակալված է, բոլորս ալ մատնված ենք, զիս կը փնտուեն, ձեր անունն ալ գիտեն, սակայն ձեր դէմքը անծանօթ է և չը գիտեն թէ ո՞ւր էք: Պէտք է շատ զգոյշ ըլլաք՝ շուտով Պօլսէն հեռացէք:

— Ոչ, պատասխանեց Վաչեանը յուզված՝ ես չեմ փախչի, եթէ դէմքով չեն ճանաչում ես

տունս կը փոխեմ, կը փոխեմ և անունս ու այնպէս կը շարունակեմ ապրել:

«Շատ ցաւում եմ որ վաղինակը բռնվել է, այդ մեզ համար մեծ կորուստ է:

«Պահվեցէք դուք, Ասլան, աւելի լաւը հեռացէք: Դուք տեղացի էք և շատ կարեւոր ուժ, գուցէ և անփոխարինելի: Ինձ նմանները շատ կան Ռուսաստան, գուցէ և աւելի լաւերը, ինձ հետ մի բան պատահած դէպքում՝ իսկոյն կը փոխարինեն: Բայց ձեզ փոխարինող գտնելը դժուար է: Իբրեւ ընկեր և իշր եղբայր, խընդրում եմ միայն գործի օգուտը աչքի առաջ ունեցէք և առանց մի վայրկեան կորցնելու հեռացէք Պօլսից: Դէ՛հ եկէք համբուրվենք: Հանգիստ եղէք. ես ամեն միջոց, ինչ որ կարող եմ իբր օտարական, գործ կը դնեմ ձեռք չընկնելու:

Ասլանը ուզում էր պատասխանել, բայց վաչեանը նրան խօսելու ժամանակ չը տուեց: Նրանք համբուրվեցին և գրեթէ լացով բաժանվեցին:

Ասլանը կրկին մօտեցաւ վաչեանին, պինդ պինդ համբուրեց և աջողութիւն մաղթելով հեռացաւ իր ընկերոջից, ո՞վ գիտէ մէկ էլ երբ տեսնելու ցանկութեամբ . . .

Ասլանի գնալուց յետոյ՝ վաչեանը յուզված ու խռովված երկար ու բարակ շրջագայեց իր սենեակում և մի տասնեակ սիգարէտ մէկը միւսից ետեւից ծխեց: Սենեակը մխով լցվեց. վաչեանը չէր երեւում թանձր մխի մէջ:

վերջապէս նա մօտեցաւ սեղանին, վեցրեց թուղթ ու գրիչ և գրեց հետեւեալ նամակները .

Սիրելի ընկերներ .

Սնշուշտ մինչեւ հիմա հեռագիրը ամենքիդ իմացրած կը լինի մեր գործի աջող սկզբնաւորութիւնը և շարունակումը : Սակայն այդ երկար չը տեսցայ : Սկսվեցին ձերբակալութիւնները և խտուրթիւնները :

Մեր սիրելի վաղինակը արդէն ձերբակալված է, Ստլանին փնտռում են և նա պէտք է հեռանայ : Ինձ էլ են փնտռում, սակայն միայն անունով . գէմքս չը գիտեն : Ես չեմ հեռանալու, կը մնամ մինչև վերջ . . .

Ընտրեցէք մէկին, որ ինձ հետ դժբախտութիւն պատահած միջոցին իսկոյն տեղս անցնի, որ գործը չընդհատվի :

Հանգիստ եղէք, ես իմ պարտքս կը կատարեմ սրբութեամբ . . .

Հին հասցէովս նամակ չը գրէք . առայժմ ապահով հասցէ չեմ կարող տալ :

Չեմ ասում ցը գրութիւն կամ ցը տեսութիւն, ո՛վ գիտէ ինչ կարող է պատահել :

Յամենայն գէտս ես զոհ եմ և ուրախ . համբուրում եմ բոլորիդ :

1890 Սեպտ.

Պօլիս

Լէօն

Վաչեանը այդ նամակը վերջացնելուց յետոյ՝ մի քիչ մտածեց և մի նամակ էլ գրեց վէրաին .

Սիրելի վէրա ,

Կեանքիս ընթացքը ինձ համար էլ որոշ չէր, երբ ես բեզ սիրեցի և չեմ զղում : Սիրեցիր և դու . և երբ մենք անուշ զրուցելով, մեր ապագայ կեանքի վարդագոյն ծրագիրներն էինք կազմում, յանկարծ իմ աչքերը բացվեցին, մարդիկ ինձ համոզեցին որ հայ երիտասարդի համար ամօթ է իր սեփական կեանքի վրա մտածել ու հոգալ, երբ իր միլիօնաւոր հարազատ եղբայրները տանջվում են տաճկական լծի տակ : . . . Ես սիրեցի և հայրենիքս : Ես զգացի իմ բարեկամներին իրաւացի լինելը և երկար ու բարակ դատելուց ու կռուելուց յետոյ վճռեցի գնալ այն տեղ, ուր ինձ հրաւիրում էր իմ քաղաքացիական պարտքը :

Ճշմարիտ է սկզբներում ինձ համար դժուար էր որոշել թէ իմ սրտում որն էր աւելի զօրեղ, քո՞ սէրը թէ հայրենիքի սէրը և քաղաքացիական պարտաճանաչութեան զգացմունքը : Առաջ երկուսն էլ ինձ հաւասար էին երեւում . իսկ այսօր կարծես հայրենիքի սէրը և պարտաճանաչութիւնը աւելի զօրեղ են իմ մէջ :

Սակայն սիրում եմ և քեզ, ուրեմն սիրելի

վէրա, սպասիր եթէ կարող ես, իսկ եթէ
ոչ, ես քեզ ազատուա եմ ինձ տուածդ խօս-
քից . . .

Քո յիշատակը միշտ վառ կը ֆնայ իմ սըր-
տում:

Սեղմում եմ քո ձեռքը և խնդրում էլ նամակ
չը գրես . . .

1890 սեպտ.

Լէօն

Պօլիս

ՎԵՐՁ

ԳԻՆ 1 ՁԲԱՆԳ

2

6/6

2528

2529

2530

2013

